

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»**

Факультет соціології і права

Кафедра соціології

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри П.В.Кутуєв

«___» _____ 20__ р.

Дипломна робота

на здобуття ступеня бакалавра

за освітньо-професійною програмою

Врегулювання конфліктів та медіація

Спеціальності 054 «Соціологія»

**на тему: «Інститут релігії як засіб упередження проявів
девіантної поведінки у родинах алкозалежних»**

Виконала:

Студентка IV курсу, групи Сл-61

Клімова Вікторія Валеріївна

Керівник:

Доцент кафедри соціології, кандидат філософських наук, доцент

Пиголенко І.В.

Рецензент:

Кандидат філософських наук

Дергачов Є. В.

Засвідчую, що у цій дипломній роботі немає запозичень з
праць інших авторів без відповідних посилань.

Студент _____

Київ – 2020

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»**

Факультет соціології і права

Кафедра соціології

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)

Напрямок підготовки – 054 «Соціологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ П.В.Кутуєв

«___» _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ

на дипломну роботу студентці

Клімовій Вікторії Валеріївні

Тема дипломної роботи «Інститут релігії як засіб упередження проявів девіантної поведінки у родинах алкозалежних», науковий керівник дипломної роботи Пиголенко Ігор Вікторович, доцент кафедри соціології, кандидат філософських наук, доцент, затверджені наказом по університету від «24» квітня 2020 р. № №1039-с

2. Термін подання студентом дипломної роботи 11.06.2020.

3. Об'єкт дослідження – алкогольна залежність як хвороба і соціальна девіація – результат конфліктної соціалізації, внаслідок кризи інституту сім'ї та релігії.

4. Предмет дослідження - конфліктний характер релігійної свідомості та її практична амбівалентність у можливостях упередження девіантних проявів поведінки алкозалежних осіб

5. Зміст роботи:

Вступ

РОЗДІЛ I Теоретичне обґрунтування конфліктної природи діяльності релігійних інституцій як засобу упередження проявів девіантної поведінки в родинах алкозалежних

1.1 Особливості девіантної поведінки алкозалежних осіб: суспільство, родина – обґрунтованість соціологічного підходу

1.2 Релігійна свідомість – основа і результат діяльності релігійних інституцій: конфліктний характер її формування та здійснення як головного

засобу упередження проявів девіантної поведінки: конкретно-історичні контексти

1.3 Конфліктність у перебігу трансформацій соціальних інституцій: сім'ї та релігії як підґрунтя для загострення проявів девіантної поведінки алкозалежних осіб

Висновок до розділу I

РОЗДІЛ II Дослідження амбівалентного впливу інституту релігії як засобу соціального контролю за девіантною поведінкою алкозалежних у їх родин на основі даних індивідуальних глибинних інтерв'ю

2.1 Методологічні аспекти розробки сценарію глибинних інтерв'ю з алкозалежними м. Києва та членами їх родин

2.2 Складання опитувальника та проведення глибинних інтерв'ю

2.3 Аналіз та інтерпретація отриманих результатів дослідження

Висновок до розділу II.....

Висновки.....

Список використаних джерел.....

№	Назва етапів виконання дипломної роботи	Термін виконання етапів дипломної роботи	Примітка
1.	Визначення напрямку дослідження	Вересень 2019	
2.	Формування бази дослідження	Жовтень – листопад 2019	
3.	Складання розгорнутого плану	Грудень 2019	
4.	Написання вступу до роботи (визначення об'єкту, предмету, мети та завдань)	Січень 2020	
5.	Підготовка і написання I розділу дипломної роботи	Лютий – березень 2020	
6.	Методологічні аспекти розробки сценарію глибинних інтерв'ю з алкозалежними м. Києва та	Березень – квітень 2020	

	членами їх родин		
7.	Проведення дослідження та аналіз зібраних даних	Квітень – травень 2020	
8.	Написання II розділу, висновків та коригування списку літератури.	Травень – червень 2020	
9.	Передача дипломної роботи на кафедру	11.06.2020	

Студентка Клімова В.В.

Науковий керівник дипломної роботи Піголенко І. В.

Анотація

Клімова В.В. Інститут релігії як засіб упередження проявів девіантної поведінки у родинах алкозалежних. – На правах рукопису. Дипломна робота з напряму підготовки 054 «Соціологія». – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», кафедра соціології. – Київ, 2020. – 107 с., список джерел з 94 найменувань

Конфліктне середовище соціалізації наших сучасників, кризовий стан інституту сім'ї та релігії, як головних осередків виховання і прищеплення ціннісних орієнтирів для повсякденного життя, робить індивідуумів вразливими щодо стресових ситуацій, пов'язаних із трансформаційними процесами у суспільному житті. Шкідливі звички перетворюються на девіантну поведінку, загострюючи деструктивність світовідношення. Вивчаючи класичні роботи з соціології релігії, соціології сім'ї та соціології девіантної поведінки, ми показали продуктивність вирішення проблеми проявів такого небезпечного виду адикції як алкоголізм саме спираючись на теоретико-методологічні здобутки кожної з цих галузевих теорій. Емпірична

частина дослідження виокремила для нас комплексний характер конфліктної соціалізації алкозалежної особистості у родині та показала конфліктні риси у сценаріях подальшої корекції, з боку релігійних інституцій, зокрема.

Ключові слова: алкозалежність, девіантна поведінка, ціннісна криза, соціалізація та ресоціалізація, релігійна свідомість, особистість, родина.

Abstract

Klimova V.V. The institute of religion as a means of preventing the manifestations of deviant behavior in the families of alcoholics Manuscript. Bachelor's Degree Thesis. Program Subject Area: 054 – Sociology. – National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Department of Sociology. – Kyiv, 2020. –107 p., 94 sources.

The conflicting environment of socialization of our contemporaries, the crisis of the institution of family and religion, as the main centers of education and inculcation of values for everyday life, makes individuals vulnerable to stressful situations associated with transformational processes in public life. Bad habits turn into deviant behavior, exacerbating the destructiveness of the world. Studying the classic works on the sociology of religion, sociology of the family and the sociology of deviant behavior, we have shown the effectiveness of solving the problem of such a dangerous type of addiction as alcoholism based on the theoretical and methodological achievements of each of these branch theories. The empirical part of the study revealed for us the complex nature of the conflict socialization of an alcoholic in the family and showed the conflict traits in the description of further correction, by religious institutions, in particular.

Key words: alcohol dependence, deviant behavior, value crisis, socialization and resocialization, religious consciousness, personality, family.

ЗМІСТ

ВСТУП	8	
РОЗДІЛ I	Теоретичне обґрунтування конфліктної природи діяльності релігійних інституцій як засобу упередження проявів девіантної поведінки в родинах алкозалежних	16
1.1.	Особливості девіантної поведінки алкозалежних осіб: суспільство, родина – обґрунтованість соціологічного підходу...	16
1.2.	Релігійна свідомість – основа і результат діяльності релігійних інституцій: конфліктний характер її формування та здійснення як головного засобу упередження проявів девіантної поведінки: конкретно-історичні контексти	38
1.3.	Конфліктність у перебігу трансформацій соціальних інституцій: сім'ї та релігії як підґрунтя для загострення проявів девіантної поведінки алкозалежних осіб	51
	Висновки до розділу I	63
РОЗДІЛ II	Дослідження амбівалентного впливу інституту релігії як засобу соціального контролю за девіантною поведінкою алкозалежних у їх родинах на основі даних індивідуальних глибинних інтерв'ю	65
2.1.	Методологічні аспекти розробки сценарію глибинних інтерв'ю з алкозалежними м. Києва та членами їх родин	67
2.2.	Складання опитувальника та проведення глибинних інтерв'ю	75
2.3.	Аналіз та інтерпретація отриманих результатів дослідження	87
	Висновки до розділу II	95
ВИСНОВКИ		96
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ		100

ВСТУП

Актуальність теми. Деструктивні прояви девіантної поведінки є серйозним викликом як для суспільства в цілому, так і для самої людини. Найбільш очевидним стає конфліктогенність такого способу життєдіяльності саме у родині, яка, з одного боку, як засадниче джерело соціалізації є причетною до формування конфліктних характеристик цього простору, а з іншого – сама у ньому підлягає руйнації.

Допоміжні функції соціального контролю з боку іншого соціального інституту – Церкви та релігійних об'єднань також є суперечливими. Тільки перемовини та співпраця усіх небайдужих суб'єктів взаємодії може бути способом корекції девіантної поведінки та упередження проявів алкогольної залежності як основи для багатьох антисоціальних поведінкових відхилень.

Реалізуючи соціологічний підхід до вивчення проблем алкозалежних осіб як до питання соціальної якості та спрямування їх поведінки, до можливостей релігії як соціального інституту щодо упередження проявів девіантної поведінки з боку таких особистостей, ми зверталися до суспільного контексту, конкретно-історичних умов загострення цієї проблеми. Наразі, ми маємо справу із порушенням солідарних засад функціонування суспільних практик, конфліктністю у функціонуванні сім'ї як соціальної інституції, де здійснюються процеси первинної соціалізації індивідуума, що стають визначальними для усього її подальшого життя. Важливість такої соціалізації полягає також у її комплексному характері, тим більш проблемним, конфліктним стає формування людини за відсутності у самій родині усталеної системи цінностей, яку б можна було аргументовано донести від покоління до покоління. Проблема «батьки – діти» не є новою, як і загроза переходу шкідливих звичок у залежність, як і те, що алкоголізм є засадничим чинником для формування низки девіантних нахилів, і пов'язаний практично із усіма формами та видами девіантної поведінки.

Актуалізація цих питань викликана загостренням явищ суспільної аномії, кризою, у якій перебуває не тільки сім'я, але й інші традиційні

утворення, надбані впродовж історії людства. Враховуючи легальний продаж спиртних напоїв повнолітнім громадянам, що пов'язано із сподіваннями на їх свідомість у споживанні, на критичність і відповідальність, а також проблемність у наявності цих якостей, що підсилюється саме суспільними негараздами у економічній сфері, зокрема, маємо провокативну щодо виникнення залежної поведінки ситуацію. Не в змозі самотійно відновлювати свою психоемоційну рівновагу, людина прагне знайти допомогу у зовнішніх джерелах контролю. Вплив цих авторитетів може бути амбівалентним, тобто і деструктивним, у тому числі. Зниження якості життя має і соціально-психологічний, і економічний виміри, та обидва поєднуються у здійсненні залежною особою виборів, руйнівних, за своїми наслідками і для неї самої, і її родини.

Стан наукової розробленості проблеми. Проблемний характер соціалізації особистості відмічався багатьма дослідниками людської поведінки. Так, на кризах розвитку людини, необхідності її ресоціалізації, формування адаптивних навичок наголошував Н. Смелзер (Смелзер, 1994). На те, що девіації можуть мати як позитивний так і деструктивний характер, звертав увагу Е. Дюркгейм (Дюркгейм, 1966). Відповідальність суспільства за колективний характер стигматизації розкривається Г. Беккером (Беккер, 2018) а зрушення у ціннісній морфології соціуму як підґрунтя для викривлень суб'єктивної реальності і формування її конфліктного характеру досліджується вітчизняними. Проблеми, що стосуються причин виникнення девіантної поведінки були у центрі уваги багатьох відомих вчених, чиї праці присвячені вивченню життєдіяльності людини у соціумі, процесам їх взаємного впливу. Серед класичних досліджень: роботи Е. Дюркгейма, Р. Мертон, Т. Парсонса, Н. Смелзера, Е. Фромма, П. Сорокіна та інших.

Актуалізація питань девіантної поведінки у її виключно негативному аспекті викликана тим, що саме поняття норми зазнає змін у інтерпретаціях представників соціо-гуманітарного дискурсу та поведінкових наук, до яких належить і соціологія. Це викликано об'єктивними процесами перебудови

стосунків у суспільстві, його інституціях, родині включно. Аналітика «відхилень», у їх кореляціях із визначеннями «нормальності» у життєдіяльності сучасного соціуму, важливість критичного мислення, особливо для нашого сучасника, є предметом статей і виступів таких соціологів як А. Ручка (Ручка 2012), І. Бойченко (2014), В. Даниленко, Є. Головаха, О. Донченко (1999), та інших.

Оцінка реального потенціалу Церкви та релігії у формуванні моральності й духовності в умовах масштабованого інформаційного впливу на людину і його затребуваність суспільством; проблема розмивання релігійної норми; з'ясування сутності та змісту діяльності так званих «деструктивних» релігійних культів; особливості взаємодії релігії та політики на сучасному етапі розвитку держави складає дослідницький інтерес для Волобуєвої С.В. (Волобуєва 2013), а питання секуляризації як проблему, що виникає із десакралізацією у сприйнятті людиною навколишнього світу – вивчає М. Парашевін (Парашевін 2006.) Те, що саме секуляризація виступає підґрунтям ціннісних криз, викликаючи релятивізацію щодо самовизначення особистості у культурному і природному світі, спонукаючи її до звернень до примітивного й архаїчного, досить потужний нижній шар якого зберігається, навіть у найрозвиненіших сучасних суспільствах, (Бортнікова 2014, С.92) формуючи конфліктний простір ідентифікації особистості, групи, родини, відмічають і вітчизняні, і зарубіжні соціологи. Ще М. Вебер (Вебер 2018) наголошував на значущості регулятивної функції релігії, яка водночас є й ціннісно-нормативною, а на небезпеку «бездомної свідомості» вказував П. Бергер Бергер П., Лукман Т. (1967). Співвіднесення поведінки людини з кінцевими умовами існування робить релігійну свідомість невідмінним фактором символічного характеру її буття, з точки зору неоеволюціонізму. Р. Белла (Белла 1972). Водночас, така свідомість є контрверсійною і містить суперечності сама по собі.

Наразі, факти сучасної соціальної дійсності унаочнюють для нас не просто конфліктний характер взаємозв'язку релігії та культури, наприклад як

у наукових розвідках К. Доусона (Доусон 2000) у їх впливові на формування тактики і стратегії людської поведінки, рахуючи і девіації у останній, але фокусують проблемність існування нового українського релігійного контексту (Дудар 2000, Филипович 2000) як умов підсилення у існуванні залежностей, зокрема - алкогольної (Лінський 2006, Голубчиков 2006, Мінко 2006)

Питання можливостей позитивного впливу інституту релігії на упередження проявів девіантної поведінки, вивчалися представниками різних дисциплін, як у межах самої соціологічної науки, так і представниками психології, релігієзнавцями, тощо. Велику увагу привертають проблеми алкозалежних родин з боку громадськості, управлінської когорти. Це обумовлює активність з боку соціологічної спільноти, яка досліджує очікування громадян від діяльності церковних інституцій. Так, Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) у лютому місяці (з 15 по 27) цього, 2020 року, провів всеукраїнське опитування громадської думки. Опитування здійснювалося методом САТІ (телефонні інтерв'ю з використанням комп'ютера, computer-assisted telephone interviews) на основі випадкової вибірки мобільних телефонних номерів (з квотним завданням при відборі, респондентів) було опитано 1223 респонденти, що мешкають у всіх регіонах України. Вибірка репрезентативна для населення України віком від 18 років. Тема опитування була: Ставлення до окремих Церков України і очікування від діяльності Православної Церкви України. Найважливішими напрямками реалізації церквою як особливою соціальною інституцією, об'єднанням людей більшість респондентів вважає завдання бути моральним авторитетом у суспільстві, підвищувати моральність і духовність суспільства -90,4 % відповідей; а також - сприяти розв'язанню соціальних проблем (алкоголізм, наркоманія, проблемні підлітки тощо) (це думка 85,7% опитаних) (kiis. 2020).

У той же час, досліджуючи можливості релігійних інституцій у здійсненні соціального контролю як форми допомоги, духовного, перш за все, наставництва, людям, які потерпають від залежності – алкогольної,

зокрема, необхідно прийняти до уваги той факт, що в сучасних історичних умовах «сама релігія, в результаті зміни світоглядної парадигми і ціннісних орієнтацій, нині опинилася у стані соціальної аномії, дезінтеграції».(Козловський 2000). На додачу до загальносвітових тенденцій, постійні трансформації українського суспільства, що супроводжували його розбудову як самостійної та незалежної держави, формують простір соціальної напруги та недовіри, де непевно почуваються і окремі особистості, і родини. Не актуалізовані, не розвинені компетенції щодо ведення перемов у конфліктному просторі, суперечливих аж до конфронтації, цінностей перехідного періоду, загострюють стресову ситуацію, заохочуючи людину до деструктивних форма адаптивної поведінки, коли шкідливі звички переростають у залежність, а сама поведінка починає містити в собі усе більше проявів девіантності.

Як відомо, теперішній стан суспільства визначає його майбутнє. Алкоголізм та наркоманія зараз – ті чинники, що негативно впливають на здоров'я нації, руйнують інститут сім'ї, призводять до агресії, злочинності та іншої асоціальної поведінки. Особливу занепокоєність викликає той факт, що у найближчі 10 років споживання алкоголю буде тільки збільшуватися, як зазначається у Глобальному Звіті ВООЗ (2018) 5% усіх смертей серед молоді у віці від 15 до 29 років викликані саме вживанням спиртних напоїв.

Проблемою є те, що попри усі заходи боротьби з алкоголізмом, суто медична допомога алкозалежному, навіть з урахуванням психологічної підтримки членів його родини не є надійним гарантом довготривалості ремісії. У цей же час, всесвітньо визнана програма 12-ти кроків, заснована віруючими і до цього часу орієнтована на визнанні наявності Іншого – Вищого (Господа, Розуму, чи іншого втілення трансцендентного), служить дієвим чинником упередження проявів алкогольних девіацій.

Об'єкт: алкогольна залежність як хвороба і соціальна девіація – результат конфліктної соціалізації, внаслідок кризи інституту сім'ї та релігії.

Предмет: конфліктний характер релігійної свідомості та її практична

амбівалентність у можливостях упередження девіантних проявів поведінки алкозалежних осіб

Мета: показати проблемний характер можливостей впливу релігійних інституцій на упередження проявів девіантної поведінки в родинах алкозалежних через конфліктний характер реалізації цінностей самими релігійними інституціями

Основні завдання:

1. Реалізувати соціологічний підхід у дослідженні девіантної поведінки алкозалежних осіб шляхом використання аналітико-синтетичної методики вивчення людини у конкретних соціальних обставинах її життєдіяльності.
2. Показати виникнення поведінкових відхилень з формату шкідливих звичок повсякдення через «рольову напругу» та соціальний характер неврозу адаптації, притаманний суспільствам у стані аномії.
3. Розкрити конфліктність соціалізації нашого сучасника і співвітчизника через загострення невирішених питань соціальних трансформацій, їх ціннісний контент, зокрема.
4. Дослідити конфліктний характер процесів секуляризації та десекуляризації в українському соціумі та діяльність релігійних інституцій західного взірця, що інтенсифікувалась впродовж років незалежності.
5. Аргументувати доцільність вивчення діяльності релігійних інституцій через феномен релігійної свідомості, здійснюючи дослідження останньої як принципово конфліктогенного явища.
6. Проаналізувати методологічні аспекти розробки сценарію глибинних інтерв'ю як якісного методу соціологічного дослідження з алкозалежними та членами їх сімей
7. Обґрунтувати вибір маркерів опитувальника та вказати на можливості його корекції при проведенні глибинного інтерв'ю

зادля виокремлення впливу інституту релігії на алкозалежних осіб як членів мікрогрупи (родини).

8. Провести емпіричне дослідження щодо виникнення алкозалежності як прояву девіантної поведінки у її деструктивних формах методом глибинного інтерв'ю.
9. Описати та інтерпретувати отримані внаслідок проведених глибинних інтерв'ю результати.

Методи дослідження. Для збору емпіричних даних у роботі використовувався метод глибинного інтерв'ю у місті Києві. Відбувалися неодноразові (по три з кожним респондентом) онлайн конференції з алкозалежними та їх родичами. **Новизна** підходу виявилась не лише у використанні сучасних інформаційних технологій, але і у тому факті, що саме глибинне інтерв'ю було побудовано за форматом більш когнітивного, аніж експертного (Інститут когнітивного моделювання 2020). Це відповідало особливостям клієнтської групи та допомагало зберігати стан ремісії (через підтримку психо-емоційної рівноваги) як у алкозалежних осіб, так і у членів їх родин.

Теоретична та практична цінність роботи. Теоретичну цінність даного дослідження складає сама комплексність підходу до алкозалежності як особливого виду девіації, її аналітика через соціально-поведінковий підхід. Було здійснене оновлене і модернізоване впровадження метода глибинного інтерв'ю. Представлення конфліктних характеристик соціалізації у її мікросоціологічному (родина) та макросоціологічному (сучасне українське суспільство) вимірах разом із використанням методології Р. Коллінза (поєднання макросоціологічного та мікросоціологічного підходів) (Коллінз 2004) у дослідженні релігійних практик також є теоретичним надбанням даної роботи. Практична цінність диплому полягає у визначенні можливостей релігійних інституцій, присутніх у сучасному українському суспільстві щодо упередження проявів девіантної поведінки алкозалежних осіб та для практичного покращення життя їх родичів.

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається зі ступу, двох розділів поділених на три підрозділи (параграфи) кожен, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 107 ст., (з них 95 ст. основного тексту). Список використаних джерел містить 94 найменування.

РОЗДІЛ I. Особливості девіантної поведінки алкозалежних осіб:

суспільство, родина - соціологічний підхід

1.1. Особливості девіантної поведінки алкозалежних осіб:

суспільство, родина – обґрунтованість соціологічного підходу

Проблема девіантної поведінки алкозалежних осіб належить до категорії складних і багатовимірних явищ, які існують на межі різних наук: соціологічних, педагогічних, соціо-психологічних, філософських, культурологічних, тощо. Звичайно, що кожна з них має власні підходи до її розгляду і обґрунтування. Значущість міждисциплінарних, універсальних методологічних підходів у дослідженні девіації визначає складність даного феномену, розгляд якого в межах однієї теоретичної моделі не завжди конструктивний. Наприклад, відомий український соціальний психолог і педагог В. В. Шпалінський (2002), підкреслював, що досліджень соціальних девіацій в межах однієї дисципліни не достатньо, оскільки це комплексна проблема ряду суміжних дисциплін. Для розуміння девіантної поведінки людей із залежностями нам видається необхідним коротко розглянути основні положення соціологічного підходу в дослідженнях девіантної поведінки, адиктивної поведінки як значущого аспекту останньої, а також алкоголізму, що є практично невиліковним (можливість є тільки досягти стійкої ремісії) як форми девіантної поведінки з найбільшим рівнем адикції, що й представлено нижче.

Дослідження девіантної поведінки з позицій соціології передбачає використання соціологічного трактування особи як елемента суспільної системи взаємодій, на необхідності чого наголошував ще О. Конт (Конт 2011). Оскільки девіантна поведінка є одним з проявів соціальної поведінки, то нам вбачається доречним окреслити загальні засади останньої як особливого феномену активного світоставлення та надати визначення власне поведінці, як одному з базових понять у просторі дослідження окресленої теми роботи.

Поведінка це певний сформований образ взаємодії з навколишнім

середовищем, реакція на конкретні подразники. Вона визначається здатністю змінювати свої дії під впливом чинників як ендогенного, так і екзогенного походження. Це поняття має вкрай розгалужену класифікацію. Трьома основними дефініціями поведінки як соціального феномену можемо вважати наступні характеристики, що логічно поєднані своїми засадничими рисами. Поведінка як фундаментальна категорія соціологічної теорії (власне соціології), яку застосовують під час дослідження взаємодії індивіду або групи індивідів чи суспільства в цілому, з навколишнім середовищем (природним і соціальним) що має зовнішній прояв; поведінка як сукупність процесів життєдіяльності людей, що пов'язані із задоволенням фізичних і соціальних потреб, які виникли під час реакції на подразники навколишнього соціального середовища; і, нарешті, поведінкова діяльність під час взаємодії індивідів та соціальних груп.

Концепцію соціальної поведінки вчені розпочали формувати у 20-х рр. XX ст., насамперед в межах течії позитивізму (Конт 2011), теорії, яка стверджувала, що закони функціонування та розвитку соціуму є продовженням законів природи в соціології. Загалом, такий спосіб міркувань належить до емпіричного напрямку в соціології, представники якого прагнули створити науково точну соціологію за допомогою виділення соціальної поведінки як особливого роду суспільного явища. На основі парадигми соціальної поведінки розвиваються концепції психологічного редукціонізму, що пояснює поведінку людини через психологічні чинники стимуляції (Вудвортс, 1958), та теорій обміну (Блау 1986), (Хоманс 1974), а також економічних пояснень людської поведінки (Беккер 2003) Для реалізації соціологічного підходу у поясненні життєдіяльності людини, доречно звернутися до класичних праць американського соціолога Т. Парсонса (Парсонс 2008), він, як один з розробників концепції соціальної дії (множинності дійових осіб, взаємно орієнтованих на дії одна одної), розглядав соціальну поведінку як таку, що передбачає неминучу орієнтацію на цінності, підкреслюючи нормативний аспект суспільного

життя. Представники структурного функціоналізму (О. Конт, Г. Спенсер, Б. Малиновський та ін.) трактують соціальну поведінку як феномен, детермінований соціальною (і, зокрема, рольовою) структурою суспільства. Наприклад, американський соціолог Р. Лінтон (1999) визначає соціальну поведінку, що відповідає статусним очікуванням, як соціальну роль, а американський соціолог Р. К. Мертон (1996) навіть ввів категорію «рольового комплексу», себто системи рольових очікувань, що визначені певним статусом.

Представники течії соціального біхевіоризму (Ф.Оллпорт, Дж.Мід, Н.Міллер, Б.Скіннер, А.Бандура, Дж.Роттер) намагалися будувати дослідження соціальної поведінки на підґрунті психології, зокрема висували ідею рольової детермінованості психічних розладів, вважаючи психічне захворювання хибним виконанням певної соціальної ролі.

З позицій інтерпретативної соціології (Дж.Мід 2015) кожна людина відіграє у житті певну роль, причому остання має як динамічний, так і статичний виміри, і, якщо теорія інтеракціонізму приділяє більшу увагу першому, то структурний підхід вказує на типи соціальних взаємодій, взірці поведінки, що є більш стійкими, відтворюються у практиках виховання.

Прояви девіантності (від лат. *deviatio* – відхилення) можуть виникати внаслідок «рольової напруги». Саме це ми і прагнемо довести у даному дипломному дослідженні. Адже коли особа не має звичних способів компенсації через участь у ритуалах спільноти, оскільки сама спільнота є такою, що розпадається, внаслідок відсутності цілісної системи цінностей, то часткове «вихоплення» предметної складової ритуалу (у даному випадку – алкогольні напої) набуває для неї самоцінного змісту – засобу вже не долучитися до соціального, а втекти від нього до уявних світів, що й отримало назву ескапізму (від *angl. escape* - втеча). Він може розглядатися як ознака девіантної поведінки, включаючи цілий спектр явищ соціальної дезадаптації

Для забезпечення розвитку нашої країни на довгострокову

перспективу, підкреслює О.Стрижак (Стрижак 2016, 39), необхідним є врахування смислового навантаження у функціонуванні інституціональних чинників, які прямо чи опосередковано впливають на життєдіяльність соціуму. Інститути спрямовують у певне русло не тільки людську взаємодію, але й визначають напрям руху суспільства. Релігійні інституції впливають і на можливості покращення економічного стану суспільних практик, у тому числі, шляхом упередження проявів девіантної поведінки.

Розвиваючи та інтерпретуючи концепцію Т.Парсонса (2008), який вбачав у інститутах суспільного життя сукупність специфічних нормативних комплексів, задіяних в процесі регуляції статусно-рольової поведінки індивідів, М.Кармазіна та, Шурбована О., наголошують на тому, що інститути у соціальному просторі необхідно розглядати як конструкти, що склалися в результаті послідовно проведеної людьми об'єктивації реальності (Кармазіна, Шурбована 2006, С.11). Відповідно до такої логіки інституціям «відводиться значення символічних, звичаєвих, семіотичних значень та практик, закріплення і відтворення яких здійснюється за допомогою таких соціальних організацій, як інститути (Кармазіна, Шурбована 2006, С.19).

Спираючись на методологічний потенціал такого підходу ми застосовуємо поняття релігійні інституції ширше, аніж «інститут релігії» у дослідженні заявленої у дипломній роботі проблемної тематики. Адже йдеться не про конфесійну приналежність алкозалежних осіб чи (і) членів їх сімей, тим більш – фіксовану формально, а про комунікацію для підтримки здорового способу життя.

Різні релігійні об'єднання, що функціонують в Україні відповідно до чинного законодавства, забезпечують здійснення різних форм впливу на своїх гостей, відвідувачів, членів (перераховуємо у порядку зростання кількості відвідувань та характеристик участі) та членів їх родин.

Ми розглядаємо релігійну свідомість як динамічний аспект функціонування релігійних інституцій, що має найбільшу ціннісну навантаженість. Релігійна свідомість притаманна не тільки віруючим людям,

тобто таким, що офіційно визнають свою приналежність до тієї чи іншої церкви як релігійного інституту. Вона є способом мислення людини про вічні цінності, трансцендентне, саме її спроможність пов'язувати сакральне та побутове допомагає людині впоратися з екзистенційними викликами у кризових ситуаціях. Свідомість не просто є здатністю до відображення об'єктивної реальності, а має функції творення, інтерпретації, формування паралельних реальностей, здатних суттєво змінювати матеріальний світ через наміри, мотиви діяльності і, врешті решт, самі конкретні дії, вибори поведінкових стратегій і тактик. Саме у особливостях релігійного впливу на людську уяву ми вбачаємо можливість корекції свідомості і поведінки особи, допомогу у боротьбі з алкозалежністю. Водночас, не можна оминати конфліктний характер такого втручання, адже не усвідомлення особистісної відповідальності за власну долю, а покладання на контроль «зверху» через психологічні механізми зараження та навіювання, що їх практикують будь-які релігійні об'єднання, досягається упередження проявів девіантної поведінки.

Соціологія девіантної поведінки є однією з галузей сучасної соціології. Перші праці присвячені цьому питанню з'явилися ще наприкінці XIX ст. (насамперед, в праці французького соціолога та філософа Е. Дюркгейма 1897 р. — «Самогубство. Етюди з соціології») (Дюркгейм Е. (1994), а його інституціоналізація здебільшого була завершена у XX ст.

Предмет соціології девіантної поведінки можливо визначити як дослідницьку програму, трьома основними компонентами якої є:

1) потрактування девіантної поведінки як форми соціальної поведінки індивіда, що в певній ситуації соціальної взаємодії розглядається як порушення соціальної норми;

2) визначення девіантної поведінки як складного соціального явища, що виражене у відносно масових і статистично стійких формах (видах) людської діяльності, які відповідають офіційно встановленим або ж фактично сформованим у даному суспільстві (культурі, субкультурі, групі)

нормам й очікуванням. Воно поєднує не тільки безліч людей, визнаних девіантами, але й усіх, хто залучений в сферу їхньої поведінки. Так, поведінка алкозалежних індивіддумів і напряду, і опосередковано впливає на життя усієї родини;

3) девіантна поведінка може розглядатися як об'єкт соціального контролю, себто її розпізнавання, визначення, реагування та корекція.

Об'єкт соціології девіантної поведінки це поведінка окремих людей або соціальних груп, яка сприймається оточуючими як порушення прийнятих в їх спільності (соціальній групі або суспільстві) соціальних норм і викликає негативну реакцію останніх. Слід підкреслити, що сама по собі, ця поведінка може мати як негативне, так і позитивне забарвлення, однак реакція оточуючих на неї завжди буде негативною. У порушнику соціальних норм, тобто девіації, група осіб (суспільство) завжди вбачатиме небезпеку, загрозу своєму існуванню. Отже, утискам з боку панівної більшості підлягають як лиходії, так і генії. Однак, увагу науки (філософії, медицини, кримінології, соціології та ін.), перш за все привертає девіантна поведінка з негативним забарвленням, тобто деструктивна (самогубство, наркоманія, тощо).

Проблемами дослідження проявів девіантної поведінки через призму соціокультурних явищ і соціальних процесів, займалися такі вчені, як: І. С. Кон, А. Коен, З. Фрейд, Ч. Ломброзо, У. Шелдон, Т. Шибутані, Дж. Шуесслер, Л. Б. Шнейдер, В. І. Кудрявцев, А. Є. Личко, О. С. Ахієзер, Є. А. Баллер, П. С. Гуревич, Б. С. Єрасова, Ю. Г. Єршова, Л. Г. Іоніна, Л. Н. Коган та ін.. Всі вони в тій чи іншій мірі шукали відповіді на загальні питання про природу девіантної поведінки (чому / яким чином / чим викликана / як впливає), тобто сприяли створенню теорій виникнення девіантності.

Основні теорії і концепції, які розглядають девіантну поведінку як результат соціальних процесів, складних взаємин між суспільством і конкретною особистістю такі:

1) теорія соціальної аномії, найбільш відомими творцями якої є Е. Дюркгейм (Дюркгейм 1966) і Р. К. Мертон (Мертон 1996), пояснює

девіантну поведінку як наслідок соціальної дезорганізації, радикальних соціальних змін;

2) теорія стигматизації, найбільш відомими творцями якої є Г.Беккер (Беккер 2018), І. Лемерт та І.Гофман (Гофман 2000), доводить, що сутність девіантної поведінки розкривається як наслідок здатності впливових груп суспільства позначати як девіантів певні соціальні або національні групи;

3) теорія конфлікту культур, представниками якої є сучасні психіатри і психологи Х. Ремшмидт та С. А.Беличева, заснована на тому, що норми і цінності в різних суспільствах і соціальних групах істотно відрізняються. Відповідно, в кожній країні девіантні явища відрізняються специфічністю залежно від історико-культурних традицій, економіко-політичних відносин і цілого ряду інших чинників, а зразки поведінки в соціальній системі є девіантними, якщо вони засновані на нормах інших культур;

4) теорія диференціальної асоціації, створена дослідником феномена «злочинності білих комерційців», американським соціологом Е. Х.Сатерлендом, що розглядає девіантну поведінку як результат соціалізації, ґрунтуючись на положенні про те, що девіація це продукт особливих девіантних норм і цінностей;

5) теорія «соціальних обручів», створена німецьким істориком і педагогом Т. Хіршем передбачає, що чим більше люди вірять в цінності, прийняті суспільством, тим активніше вони прагнуть до участі в соціально схвалюваній діяльності й тим менше ймовірність, що вони здійснять девіантні вчинки;

6) статистична теорія, розроблена французьким математиком і соціологом А. Кетле — на основі географічного аналізу скоєних злочинів дозволив вчений висунув гіпотезу про те, що концентрація злочинності може перебувати у взаємозв'язку з «моральним кліматом» окремого регіону;

7) теорія структурної напруженості сучасного американського соціолога Дж.Рітцера характеризує девіантну поведінку як наслідок розчарування особистості — якщо людина не займає міцного положення в

суспільстві або не може досягти поставленої мети законним способом, то рано чи пізно в неї виникає розчарування, напруженість, відчуття неповноцінності і бажання використати девіантні методи для досягнення цієї мети;

8) представники Чиказької школи соціології (Берджес Е. В., Знанецький Ф., Томас В., Парк Р., Шоу К., Маккей Г.) стверджують, що більшість девіацій виникають в тих випадках, коли культурні цінності, норми і соціальні зв'язки руйнуються, слабшають або стають суперечливими.

Тобто, девіантна поведінка це різновид не нормативної активності особистості, що об'єднує всі форми активності, які не відповідають соціально-культурним нормам суспільства та викликають відповідні реакції у вигляді несхвалення або соціальних санкцій. Більшість сучасних закордонних соціологів (Є.Гуд, Дж.Кара, Є.Кармен, С.Коен, Р. Куїнні, Г.Хесс, Г.Лезьєр, М.Лайне, Р.Паркер, А.Терк, С.Шерер, Дж.Шеллі, Г.Шнайдер, Є.Шур, Н.Шовер) розглядають девіантну поведінку як соціальний конструкт, який описує реальну соціальну дію. Сучасний юрист і кримінолог, основоположник досліджень в СРСР девіантології як соціологічної теорії, Я. І.Гілінський (2009), підкреслював, що основним джерелом девіантної поведінки сучасних умов є наявність у суспільстві соціальної нерівності, високого ступеня розходжень в можливостях задоволення потреб у різних соціальних груп. Втім, нам ближче точка зору американського соціолога, який виділив економічну соціологію як окрему науку — Н. Смелзера. Він помічав, що поведінка стає девіантною тільки в співвідношенні з нормами суспільства, при наявності реакції з боку групи або організації, а точкою відліку в процесі визначення меж і форм девіації є норми.

Норми - це вироблені культурою заборони та приписи, виконання яких необхідно для спільного існування та виживання людини й соціуму. Їх вибудовують на основі бінарної опозиції: можна / не можна, належне / не належне, вживане / не вживане. Вони містять в собі позитивний й негативний

полюси, вказують на схвалене й заборонене, фіксують межі загальноприйнятого, утворюють регламенти поведінки, стереотипи мислення. За допомогою них виокремлюють еталони належного як у вигляді загальних принципів поведінки, так й у формі її конкретних параметрів. Соціальні норми проявляються у вигляді правил, що виражають вимоги суспільства чи соціальної групи до поведінки особистості або іншої соціальної групи в їхніх взаєминах між собою чи з соціальними інститутами. Регулююча функція норм полягає в тому, що вони встановлюють межі, умови, форми поведінки, характер відносин, цілі та способи їх досягнення. Так, англійський мислитель і письменник К. С. Льюїс вбачав у моральних нормах свого роду інструкції, що забезпечують правильну роботу людської машини. Порушення норм викликає негативну реакцію з боку соціальної групи, суспільства, його інституціональних форм, спрямовану на подолання відхилень у поведінці.

Структурно-динамічна концепція девіантної поведінки, запропонована сучасним соціальним психологом Є. В. Змановською (Змановская 2012), окреслює девіантність як соціально-психологічний феномен, що характеризується порушенням балансу 3 основних процесів соціалізації особистості: соціальної адаптації, соціально-психологічної інтеграції та індивідуальної самореалізації. Відповідно, в разі девіантності спостерігається сукупність з 3 чинників: недостатня і (або) неефективна адаптація до соціального середовища; зниження активності, спрямованої на інтеграцію загальноприйнятих цінностей в систему особистісних сенсів; домінування процесів індивідуалізації та девіантної самореалізації.

Девіація це близький за змістом, проте не тотожний поняттю девіантності термін. Це пояснюється тим, що перший відображає кількісний аспект явища, а другий — сутнісний, якісний аспект того ж явища (факт порушення норм). Так, девіація це відхилення, порушення соціальних норм, які відрізняються стійкістю, повторюваністю, поширеністю та масовістю. Девіація є своєрідною формою поведінки, способом та стилем життя, і разом

з тим, суспільним судженням. Суб'єктом девіації є культура суспільства, а об'єктом — як сама форма поведінки, так і її носій. Сучасний психіатр і психолог В. Д. Менделевич (2012) зауважує, що девіація це межа між нормою і патологією, крайній варіант норми.

Підкреслимо, що явища соціальної дезадаптація, які ми детальніше розглянемо нижче, розповсюджуються не тільки на алкозалежних осіб, але і на їх оточення. Соціальна деструктивність тісно взаємопов'язана з поняттям соціальної дезадаптації.

Соціальна дезадаптація це часткова або повна втрата людиною здатності пристосовуватися до умов соціального середовища, порушення взаємодії індивідуума з середовищем. Вона характеризується неможливістю здійснення людиною в конкретних мікросоціальних умовах своєї позитивної соціальної ролі, такої, що відповідає її можливостям. Ознаки дезадаптації людини поділяють на об'єктивні (зміна поведінки людини у соціальній сфері, її невідповідність своїм соціальним функціям, патологічна трансформація поведінки) та суб'єктивні (психоемоційні зрушення в особистості — від негативно забарвлених переживань до клінічно виражених психопатологічних синдромів). Залежно від сили прояву соціальної дезадаптації виділяють 4 рівні: нижній (прихований, латентний), «половинний» (початок прояву дезадаптивних змін, деякі відхилення то виявляють себе, то зникають), стійкий (дезадаптивні зміни викликають руйнування колишніх адаптивних зв'язків і механізмів), закріплений (є очевидні результати дезадаптивних змін).

Основними варіантами взаємин людини з реальністю в межах дезадаптації Менделевич В. Д. (2012) називає наступні 4:

1) усвідомлену протидію реальності, коли індивід активно намагається зруйнувати ненависну йому дійсність, змінити її відповідно до власних уявлень та цінностей. Реакцією з боку соціуму на це стає протидія, вигнання або спроба змінити індивіда, адаптувати його до вимог соціуму. Такий варіант взаємин людини і соціуму з протистоянням притаманний

делінквентій поведінці;

2) хворобливе протистояння реальності, обумовлене ознаками психічного розладу, коли навколишній світ сприймається ворожим у зв'язку з суб'єктивним спотворенням його сприйняття та розуміння. Такий варіант взаємин із соціумом властивий психічно-хворим людям та потребує фармакотерапії;

3) втеча від реальності, яку свідомо чи несвідомо обирають люди, які розцінюють реальність негативно або опозиційно та вважають себе нездатними адаптуватися до неї, що найчастіше зустрічається під час наркотизму;

4) ігнорування реальності, що набуває вигляду крайньої форми автономізації життя людини, коли вона не бере до уваги вимоги та норми соціуму, існуючи у власному вузькоспеціалізованому світі. Важливо, що при цьому немає ані зіткнення, ні протидії, ні відходу від реальності. Однак, такий спосіб взаємодії з реальністю дуже рідкісний і зустрічається лише у невеликого числа людей, зазвичай гіпер-обдарованими в певній сфері.

Залежно від способу взаємодії з реальністю та порушенням тих чи інших норм суспільства, В. Д. Менделевич виділяє 5 видів девіантної поведінки: делінквентну (протиправну), патохарактерологічну (обумовлена патологічними змінами характеру, що сформувалися в процесі онтогенезу), психопатологічну (прояви тих чи інших психічних розладів), на основі гіпер-обдарованості та адиктивну (залежну).

Для кращого розуміння алкозалежності як хвороби фізичної, психологічної, соціальної, необхідно звернути увагу на адиктивний аспект девіантної поведінки

Адиктивна поведінка пов'язана із зміною психічного стану за допомогою прийому психоактивних речовин або через постійну фіксацію уваги на розвитку та підтримці інтенсивних емоцій (наприклад, релігійний або спортивний фанатизм, Інтернет-залежність, гемблінг, тощо), що супроводжуються інтенсивними емоціями і порушенням здатності до

самоаналізу і самоконтролю.

Адиктивна поведінка є сутнісною характеристикою більшості проявів девіантної поведінки. Так, сучасний соціолог Т. В. Шипунова (Шипунова 2011) зазначає, що адиктивна поведінка міцно інтегрована в девіантну. Адиктивні форми девіації, в масштабах суспільства можна кваліфікувати як соціальну патологію, а на рівні життєдіяльності особистості — як спосіб фізичної і моральної деградації. Вони неминуче призводять до змін не тільки в структурі особистості, але й в психіці людини. Так, клінічні дослідження виявляють, що у всіх осіб з адиктивною поведінкою спостерігаються й афективні розлади (розлади настрою): депресивний, тривожно-депресивний, тривожний, депресивно-іпохондричний, дисфоричний, астено-депресивний. Найбільш часто виникає дисфорія (постійна роздратованість навколишнім світом), тривога (попри об'єктивно благополучну реальність), гіпотимія (постійно знижений фон настрою), при чому зовнішні впливи не можуть змінити ці стани, а лише до деякої міри посилити або послабити їх. Отже, розвиток адикцій призводить до спотворення нормального розвитку особистості та до поступового формування адиктивної особистості.

Основними ознаками адиктивної особистості є наступні:

- 1) відсутність чітких особистісних кордонів;
- 2) низька, негнучка, фіксована самооцінка;
- 3) тривожність;
- 4) психологічний дискомфорт, який є наслідком невдоволеності своєю рольовою поведінкою;
- 5) пасивність, відсутність самостійності, прагнення до отримання підтримки;
- 6) низька толерантність до фрустрацій (стійкість до труднощів), на яку адиктивні особистості реагують або спалахами негативних емоцій, або ескапізмом;
- 7) уникання брати на себе відповідальність за прийняті рішення;
- 8) порушення вольових функцій (дефіцит цілепокладання, брак волі);

9) нехтування своїм фізичним станом;

10) зниження ефективності стратегій подолання та виділення однієї провідної копінг-стратегії (короткий шлях до формування адикції);

11) страх самоаналізу, домінування психологічного захисту (заперечення, придушення, тощо) над мотивом самореалізації.

Виділення адиктивної поведінки серед інших типів девіантної поведінки обумовлено її специфічною метою та засобами реалізації останньої. Так, штучно викликана зміна психічного стану людини відбувається шляхом надмірного використання психоактивних речовин або зосередження на певних предметах чи практиках. В свою чергу це призводить до прагнення втечі від дійсності, в той час як людина починає потребувати догляду з боку соціуму через свою безпорадність. Здебільшого адиктивна поведінка викликана порушенням соціальної адаптації.

Соціальна адиктологія виникла на межі двох наук — соціології та адиктології, насамперед досліджуючи 3 напрями: механізми соціального впливу та розповсюдження так званих традиційних видів адиктивної поведінки (наркотизм, алкоголізм, гемблінг); генезу та способи профілактики нових різновидів адиктивної поведінки (Інтернет-залежність, комп'ютерні ігри, тощо), соціальні передумови появи адиктивної поведінки (ускладнення соціальної системи життя суспільства, становлення нових тенденцій розвитку суспільних відносин, інформатизація, тощо).

Структурно-функціональний підхід в соціології, в межах якого будь-який соціальний об'єкт (культура, суспільство, інститут, організація, група, особистість) розглядають як системно-організовану структурну цілісність, в якій кожний елемент має певне функціональне значення (виконує конкретну функцію) є домінуючим серед науковців під час дослідження адиктивної поведінки. Згідно нього, вона має бути приборкана засобами правового (функція державного керування, що реалізується насамперед в межах юридичної експертизи, оцінки законності, дотримання Конституції, профілактики правопорушень) й соціального контролю (механізму регуляції

взаємовідносин індивіда та суспільства за допомогою санкцій та норм). Прихильники структурно-функціонального підходу вважають, що поєднання вищенаведених двох видів контролю утворює третій — спрямований на соціалізацію контроль. Соціалізуючий контроль це дисциплінарний контроль адиктивної поведінки в первинних групах, де індивіди проходять соціалізацію, наприклад, в родині, закладах освіти, трудовому колективі. В первинних групах права й обов'язки визначаються в поняттях соціальних ролей — члена родини, учня, працівника. В цьому випадку функція соціалізуючого контролю полягає в забезпеченні відповідності рольової поведінки нормам, прийнятим в групі, та реагуванні в разі відхилення санкціями та винагородами (вербальними та не вербальними). Його здійснюють батьки та посадові авторитети, які мають право владою наказу урегульовувати конфліктні ситуації. Вони застосовують різного ступеня суворості санкції — вербальні (сміх, осуд, загроза, лайка, тощо) та невербальні (примусове обмеження користування речами, дозвільної діяльності, тощо). В закладах освіти інституті та трудовому колективі переважають адміністративні санкції як негативні (зауваження, догани, виключення, штрафи, звільнення). Особливість соціалізуючого контролю полягає в тому, що батьки й посадові авторитети здійснюють його дисциплінарними засобами внаслідок свого морального боргу, зацікавленості або державного обов'язку. Він спрямований на попередження суспільно небезпечної поведінки дисциплінарними засобами (моральними, неформальними, адміністративними) та варіюється в залежності від конкретної конфліктної ситуації, зокрема, місця її виникнення (родина, організація, регіон, тощо). Опосередкованими чинниками, що визначають специфіку соціалізуючого контролю є тип та структура родини, ступінь психічного та матеріального благополуччя, вид закладу освіти, форма трудової зайнятості, рівень самостійності суб'єкта.

В межах феноменологічного підходу, згідно якого в основі всіх соціальних явищ є суб'єктивність людини, оскільки соціальна структура

залежить від свідомості індивіда та інтерпретації ним її результатів) розглядає тих же суб'єктів соціального контролю адиктивної поведінки, що й в межах структурно-функціонально підходу. Так, спираючись на ідеї П. Бергера, ми можемо виокремити три напрями (або «кола») соціального контролю девіантної адиктивної поведінки, що знаходяться у таких сферах як: політико-юридична, суспільних норм і професійного життя, родинних взаємовідносин та приватного життя. Держава як суб'єкт першого кола підтримує нормативний порядок у суспільстві за допомогою встановлення законів і створення апарату примусу, що реалізує контроль за дотриманням норм поведінки. Суб'єктом другого кола є суспільство, яке регулює відносини за допомогою конвенціональних норм — моралі, звичаїв і традицій. У третьому колі суб'єктами є родина та представники професійного середовища, що істотно впливають на організацію приватного життя індивіду. Родина є пріоритетним інститутом, який сприяє формуванню внутрішнього контролю, що здійснюється за допомогою моральних норм, засвоєваних за умови наявності позитивних зразків для відтворення. Цей тип контролю дозволяє протистояти негативному впливу з боку вулиці, групи, суспільства. Представники професійного середовища (педагоги, психіатри, лікарі, соціологи, тощо) здійснюють профілактичну діяльність щодо девіацій у поведінці. Таким чином, згідно з структурно-функціональним та феноменологічними підходами у соціологічних дослідженнях девіантної поведінки, остання формується внаслідок деформацій в діяльності суб'єктів соціального контролю в політичній, соціальній та приватній сферах життя. Ці базові положення феноменологічного підходу змістовно відповідають результатам структурно-функціонального підходу в дослідженні девіантної поведінки взагалі й адиктивної зокрема.

Одним з основних напрямів соціологічних досліджень адиктивної поведінки як форми девіантної, є дослідження залежності між тими чи іншими видами девіацій. Тобто, можливості одного виду адиктивної поведінки слугувати безпосередньою причиною іншої. Наприклад, вживання

алкоголю сприяє тютюнопалінню та навпаки. Втім, існують погляди як на користь, так і проти такої гіпотези. Найчастіше намагаються обґрунтувати причинно-наслідковий зв'язок між алкоголізмом, наркоманією й тим чи іншим видом злочинів. Інші дослідники, спростовують існування причинно-наслідкових зв'язків між названими видами відхилень у поведінці, підкреслюючи, що адиктивні девіації викликають самостійні різновиди поведінки. Адиктивна поведінка в такому випадку є девіантною адаптацією, в основі якої є специфічні чинники. Таким чином, певні загальні, глобальні основи девіантної поведінки в суспільстві обов'язково конкретизуються, модифікуються стосовно того чи іншого виду девіантної поведінки. Отже, щоб алкоголік або наркоман скоїв злочин, необхідно, як мінімум, якесь число додаткових чинників, які, в поєднанні з тими, що схилили людини до адиктивної поведінки, зіштовхують його на шлях злочину (делінквентної поведінки).

На думку В. Д. Менделевича (Менделевич 2012), різні види адикції мають подібні передумови — всі вони базуються на індивідуально-особистісних якостях індивіда. Тобто, адиктивна поведінка особистості виникає під час помилок у процесі соціалізації. Згодом, вона сама, навіть без зовнішнього втручання, може знайти собі в навколишньому світі певний об'єкт чи суб'єкт адикції.

Основними чинниками, що сприяють формуванню адиктивної є наступні:

1) зовнішні соціальні чинники — технічний прогрес в галузі харчової та фармацевтичної промисловостей, розвиток ігрової комп'ютерної індустрії, процес урбанізації (що обумовлює ослаблення міжособистісних зв'язків між людьми), процеси групової динаміки (підліткова субкультура), тощо;

2) особливості родинного виховання (насамперед, це питання розкрито в працях А. Фрейд (Фрейд 1993), Д. Віннікота, М. Балінта, М. Кляйна, Б. Спока, М. Малера, Р. Спиць, Ц. П. Короленко, Н. В. Дмитрієва) — нездатність матері зрозуміти і задовольнити базові потреби дитини, дитяча

травма, емоційні розлади батьків, порушення кордонів між поколіннями в родині, стан спів-залежності, виховання в дисфункціональних адиктивних родинках;

3) індивідуальні риси конкретної особистості — статеві (наприклад, харчова адикція більш притаманна жінкам, а гемблінг — чоловікам), вікові (наприклад, реакції імітації, компенсації, групування, хобі-реакція як особливості підліткового віку), психофізіологічні, типологічні особливості нервової системи, типи характеру, ступінь стійкості до стрес-чинників.

Специфіка адиктивної поведінки виражена у двох основних аспектах реалізації, а саме: 1) прагнення до об'єкта бажань (залежності) завжди усвідомлюється та суб'єктивно переживається як конкретний намір, однак не завжди усвідомлюється сама причина, з якої суб'єкт прагне до чого-небудь; 2) представлена в адиктивній поведінці потреба не згасає, а навпаки, відтворюється в «розширеному» варіанті.

Клінічна діагностика адиктивної поведінки здійснюється, насамперед, на основі опитування — якщо людина згодна з п'ятьма чи більше твердженнями із нижченаведеного переліку, то це сприймається як ознака даного стану. Базові твердження для діагностики адикції спрямовуються за двома напрямками:

1) складнощі з — прийняттям рішень без порад інших людей, необхідністю розпочинати певну діяльність самостійно, перебуванням на самоті, сприйняттям критики чи засудження певних вчинків;

2) готовність — дозволяти іншим приймати важливі рішення замість себе, погоджуватися з іншими заради уникнення конфлікту, добровільно йти на виконання принизливих або неприємних робіт з метою придбати підтримку та схвалення оточуючих, докладати значних зусиль, щоб уникнути засудження;

3) постійний страх — відчуття спустошеності, безпорадності, втрат, припинення відносин, образи, презирства, відсутності порозуміння.

Отже, психологічними характеристиками особистості з адиктивною поведінкою є наступні 13: інфантильність; сугестивність; наслідування; прогностична некомпетентність (нездатність повною мірою і адекватно планувати і прогнозувати майбутнє); ригідність й упертість (негнучкість, психічної діяльності); наївність, простодушність, чуттєва безпосередність (базові для формування властивостей сугестивності); цікавість і пошукова активність (прагнення до чогось нового, незвіданого, таємничого); максималізм (крайність в будь-яких поглядах, вимогах, емоціях); егоцентризм (фіксація уваги на собі, своїх інтересах, почуттях); яскравість уяви, вражень і фантазій; нетерплячість; схильність до ризику; страх самотності.

Загальними ознаками адиктивного синдрому є наступні 6: виражена потреба або необхідність задовольнити бажання (залежність), порушення здатності контролювати перебіг задоволення бажання (залежності); фізіологічний стан відміни; ознаки толерантності; прогресуюча редукція інших бажань; продовження задоволення бажання (залежності) всупереч об'єктивним шкідливим наслідкам. Адиктивна поведінка є особливою формою активності суб'єкта, що характеризується своєю здатністю до самовідтворення й самопросування. Таким чином, вона має початок своєї генези у внутрішньому світі особистості, її свідомості, релігійних рисах в особливості, однак її розвиток використовує зовнішнє середовище. Індивід набуває адиктивної поведінки не в силу тиску або примусу ззовні, а завдяки внутрішній та здебільшого не усвідомленій готовності підкорюватись. Зовнішні чинники є умовами формування та розвитку адикцій, а не їх причиною.

Найпоширеніші типи класифікації адиктивної поведінки:

1. За системними елементами соціуму — економічні, політичні, культурні);

2. Згідно загальних обставин — суб'єктивні (байдужість та презирство; оцінка людей шляхом співвіднесення її дій з абстрактними правилами;

використання адиктивних дій як засобу досягнення мети; пошук легкого шляху для відпочинку та самоствердження, тощо) й об'єктивні (нормативно-ціннісна дезінтеграція суспільства; неузгодженість між потребами громадян і соціальною структурою, яка формує засоби їх задоволення; деформація соціальних норм, що виражається в розриві між їх змістом і потребами реального часу, а також невизначеність норм; стратифікаційні відмінності між учасниками соціальної взаємодії; неефективна організація дозвілля; вплив норм адиктивної субкультури, тощо);

3. З доповненням біологічними чинниками, особливо коли мова йде про конкретну соціальну групу, наприклад, молодь.

Профілактику адиктивної поведінки здійснюють насамперед інститути соціалізації, які виконують такі профілактичні функції як: громадянського та морального виховання, що здійснюються за допомогою інституту наставництва. Інститути управління та правоохоронні, виконують такі профілактичні функції, як: вплив на осіб з адиктивною поведінкою, діагностика останніх, прогнозування тенденцій розвитку адикцій та розробка засобів їх приборкання. Профілактика адиктивної поведінки у вигляді превенції або корекції базується на теорії соціального контролю, що включає дві основні стратегії: інтерналізацію норм (в інститутах первинної та вторинної соціалізації) та примус (в родині та соціальних групах). Отже, основна увага надається формуванню конформної поведінки, яка винагороджується, та проявам девіантної поведінки, яка зазнає негативних санкцій.

Алкоголізм є особливим видом соціальної девіації, засадничої для інших видів деструкцій, (залежностей). Впродовж тривалого часу проблема девіантної поведінки розглядалася вченими в межах дослідження окремих видів соціальних відхилень, що супроводжуються виникненням адиктивної поведінки, зокрема — алкоголізму. Наріжні моменти останньої в соціологічному вимірі малих суспільних груп були сформульовані в працях А. Є. Личко, Т. В. Іванової, В. А. Чудновського.

Експертна рада з наркоманії при Всесвітній Організації Охорони Здоров'я визначає наркоманію як стан періодичної чи хронічної інтоксикації, що викликаний періодичним споживанням наркотиків (природних або синтетичних). Зловживання алкоголем за своїми поведінковими характеристиками тотожне основним рисам залежної поведінки на загал, а саме: не здатність контролювати бажання вживання; готовність отримати бажане будь-яким способом; тенденція до збільшення дози; психічна та фізична залежність від алкоголю; згубний вплив вживання на індивіда і суспільство.

Отже, алкогольна залежність знаходить своє вираження у тому, що це:

1) захворювання, яке виражається у фізичній (прямій та опосередкованій) і психічній залежності від алкоголю, наслідком якої є глибоке виснаження фізичних і психічних функцій організму;

2) стан, під час якого людина відчуває потребу в регулярному прийомі алкоголю і дискомфорт при відсутності такої можливості.

Фізична залежність від алкоголю це стан організму, що характеризується розвитком абстинентного синдрому (комплексу специфічних хворобливих симптомів: головний біль, біль у м'язах і суглобах, нежить, шлунково-кишкові розлади, безсоння, судом, тощо). Варто наголосити, що особлива небезпечність алкоголю полягає у легітимності його вживання, а також те, що це не призводить до прямої (викликаного негайною фізіологічною реакцією організму) фізичної залежності.

Психічна залежність від алкоголю це стан організму, що характеризується патологічною потребою в його прийомі засобу з метою уникнення дискомфортних станів соціального спілкування, психологічної напруги, хоча й при відсутності абстиненції.

Алкоголь, не залежно від його об'єму споживання і кріпості впливає на психіку та поведінку людини. Це не завжди призводить до формування фізичної та / або психічної залежності (алкоголізму). На відміну від вживання наркотиків, прийом алкоголю у більшості країн християнського

віросповідання не є забороненим. Але алкоголізм - це соціальний феномен, який виражений в масовому зловживанні алкоголем, узвичаєністю побутового пияцтва, та пов'язаними з цим фатальними медичними та соціально-правовими наслідками. Йому властиві певні просторові, тимчасові та соціальні координати. А його масштаби залежать не тільки від ступеня розвитку тих чи інших форм девіантної поведінки, а й від ставлення держави і суспільства до цього явища. Тому зловживання алкоголем та пов'язані з цим інші варіанти відхилень від соціальних і правових норм можна інтерпретувати як алкоголізм, коли в суспільстві формується цілеспрямована державна політика щодо організації протидії цьому явищу.

Базовими елементами державної політики протидії алкоголізму є:

- 1) державна стратегія, виражена в ідеології здорового способу життя, та концепції з втілення її в практику;
- 2) постійний розвиток системи спеціальних нормативних правових актів і цільових програм;
- 3) розгалужені відомчі організаційні структури й механізми координації та взаємодії їх з різними суспільними групами та об'єднаннями.

Алкоголізм як соціальне явище характеризується ступенем поширеності зловживання алкоголем і правові порушення, пов'язані із цим.

Соціальні функції алкоголізму мають історичне підґрунтя. Вино у надлишку вживалося під час Діонісій, і це був час, коли греки ховали дітей по домівкам. Очевидно, людині, як і деяким тваринам, притаманне прагнення змінювати стан психіки за допомогою певних психоактивних засобів. Алкоголь виконує функції анестетика (зняття або зменшення болю), седатії (заспокійливу), анксіолітиків (знижують напругу та тривожність), психостимуляторів (поряд з чаєм або кавою), інтегративну (поряд з тютюном). Споживання алкоголю може бути формою соціального протесту, засобом ідентифікації (показником приналежності до певної субкультури), а споживання дорогого, «елітарного», має престижно-статусну роль.

У науковій літературі описано шляхи розвитку адиктивної поведінки

при зловживанні алкоголем, кожен з яких має певні етапи. Їх загальні риси виокремлюють у так звані «девіантні кар'єри». Адже алкоголізм тісно пов'язаний із злочинністю, побутовою агресією та іншими видами соціально-деструктивної поведінки. В соціологічних дослідженнях виокремлено два основних типи девіантних кар'єр — «інтенсивний» та «переривчастий». Інтенсивний тип особливо соціально небезпечний, тому що він формується у неповнолітніх і продовжується тривалий час. Такі девіанти ретельно планують і часто скоюють злочини, удосконалюючи злочинські навички. Девіанти з переривчастою кар'єрою скоюють злочини нерегулярно та менш професійно.

Небезпечним є соціальний контекст, умови вживання алкоголю, коли він обирається не заради гастрономічних принад, але як засіб для забуття чи самоствердження. Це може відбуватися під час святкування, від перших проб — в компанії, під впливом приятеля або заради самоствердження до пошуку будь-якої компанії заради того, аби не визнавати свою залежність. У більшості випадків першим обирається пиво, як начеб-то безпечний вид напою. Потім, зазвичай, додається горілка. Після фізично важкого стану відбувається самоствердження. Потім може статися відмова від зловживання або повторна спроба — нерідко з все більшою частотою або в певному ритмі. Причиною відмови можуть слугувати неприємні відчуття, викликані інтоксикацією, або страх призвичаїтися чи загроза покарання. Повторюваність у вживанні спиртних напоїв є прямим шляхом до алкоголізму. Це відбувається в компаніях, які збираються не тільки для спільного вживання алкоголю, він начеб- то засіб безневинного поживлення, спілкування, загострення вражень від певної діяльності (так званий опосередкований ефект). Він забезпечує бездумну комунікацію і спочатку людина за межами компанії може не пити, але небезпека полягає у тому, що формується групова психічна залежність — потреба у алкоголі виникає одразу, як тільки збирається «своя» компанія. У сучасних умовах переважно мережевого спілкування, підвищеної невизначеності життєвого шляху,

порушення міжпоколінних зв'язків, високого рівня безробіття та атмосфери загальної недовіри у суспільстві, причому усі ці явища можуть підсилюватися із високою вірогідністю розповсюдженням коронавірусу – людина може нехтувати компанією, вживаючи алкоголь заради прямого ефекту. Виникає індивідуальна психічна залежність.

Таким чином, індивід від перших випадкових проб переходить до епізодичного зловживання, поступово формується психічна залежність, інші люди, особливо ті, що не поділяють прихильності особи до алкоголю, сприймаються вороже, формується конфліктний простір.

Антиалкогольна пропаганда є ефективною, коли уся ідеологія культурного дозвілля спрямована на здоровий спосіб життя, а профілактична робота на рівні малих груп має найбільший ефект, коли поєднують наступні стратегії: когнітивне та афективне навчання, тренінги поведінкових навичок, зміна впливу середовища через формування альтернативної поведінки та захоплень, створення груп соціальної підтримки, робота з родиною.

Профілактика алкоголізму може бути ефективною, коли вона здійснюється комплексно і системно, а не являє собою набір розрізнених програм, різних за концептуальною основою та структурою.

Основними напрямками профілактики алкоголізму в Україні є наступні:

- 1) створення концептуального системного підходу до профілактики алкоголізму;
- 2) розробка та впровадження комплексів навчально-інформативних програм, в яких інформація подана в межах різних наукових підходів (соціологічного, педагогічного, юридичного, психологічного, медичного, культурологічного) та орієнтована на різні верстви населення ;
- 3) розвиток мережі фахівців у сфері протидії алкоголізму серед лікарів, психологів, вчителів, соціальних робітників. Насамперед — з орієнтацією на роботу з підлітками та їх батьками;
- 4) посилення механізмів соціального контролю.

1.2.Релігійна свідомість – основа і результат діяльності релігійних інституцій: конфліктний характер її формування та здійснення як головного засобу упередження проявів девіантної поведінки: конкретно-історичні контексти

Релігійна свідомість як комплексний феномен соціальної реальності, як певною мірою систематизована сукупність процесів духовно-практичного освоєння людиною навколишнього світу, як і світу внутрішнього, має багатоаспектну і багатовимірну історію появи, формування та розгортання. Її дослідження водночас належить до класичного філософського, культурно-антропологічного, релігієзнавчого, соціологічного дискурсу, і до актуалізованих соціально-економічними, ідеологічними, політичними викликами сучасного глобалізованого суспільства, процесами трансформацій українського соціуму, тем наукового пошуку конфліктологічної вимірності соціальної поведінки особи у родині, спільноті, суспільстві.

Проблематизація питань щодо спроможності релігійної свідомості та суспільних інституцій, які виступають її носіями, формувати ціннісну мапу родини й людини у сучасному світі, Україні, зокрема, дозволяє нам по-новому подивитися на практичну значущість функціонування релігії як особливого явища, яке може існувати лише у культурно-історичних контекстах людської діяльності, духовного виміру останньої і у її суспільно-інституціональному форматі, і як фактору соціально-психологічного буття особи, важливого вмотивовуючого чинника її активності. Як показує практика, остання може мати як конструктивне, так і деструктивне, руйнівне спрямування як щодо особи, так і до соціальних інституцій через які вона інтегрується до суспільного життя і, на які, у свою чергу, впливає. Поведінка людини має рефлексивні та неусвідомлювані виміри, відтак, аби дослідити особливості їх, як форм і рівнів суспільної та індивідуальної свідомості, потрібно розглянути чинник суб'єктності, бо саме відсутність його повноцінного функціонування у поведінкових стратегіях і тактиках особи

робить її залежною : від рішень інших людей, впливу реклами та моди, шкідливих звичок, тощо.

Оскільки пріоритетними для мене були права людини переважно у їх ліберальному потрактуванні, з урахуванням загального оперття на положення гуманістичного екзистенціалізму, його християнського відгалуження у тому числі, то використання аксіоматичного методу дослідження було логічним бо саме таким, аксіоматичним вихідним положенням для мене було визначення свободи людини як свободи вибору та право на отримання нею різнобічної інформації задля усвідомленого здійснення цього вибору. Саме у цьому мною вбачалась конфліктність втручання релігійних організацій у життя людини, яку алкозалежність робить особливо вразливою для зовнішнього впливу. Я спиралася на використання таких методів наукового пізнання як аналіз і синтез, використовуючи їх при вивченні даних глибинного інтерв'ю.

Моя увага до феномену релігійної свідомості, як передумови і результату діяльності усіх релігійних інституцій, незалежно від їх конфесіональної визначеності, не у останню чергу пов'язана із тими історичними процесами, які стали визначати духовну атмосферу буття нашого суспільства у після радянський період. Необхідно зазначити, що сприйняття релігійності завжди спиралося на розподіл цінностей соціальної практики на сферу профанного, або повсякденного, та сакрального, за яким вбачалась піднесеність узагальнюючих образів та обітниць щодо кращого майбутнього.

Після розпаду СРСР ми отримали у спадок вкрай суперечливу та невизначену ситуацію: потреба людини у піднесеному, станах натхнення (що є своєрідною формою буття «зміненої свідомості», переходи до якої, за думкою психологів, належать до незмінних, іманентних потреб людської психіки). Соціальною і вітальною, водночас, є потреба людини у «приязній» до нього загадковості, у ритуалах, які об'єднують спільноту – ці потреби нікуди не ділися, відтак – почалася своєрідна релігійна реконкіста. Її радикалізації може не сприяти той факт, що за умов запозичення західних

взірців для повсякденної поведінки, разом із прагненням дістати вищий рівень побутового комфорту ми дістаємо і проблеми, які формує споживацьке суспільство. Наприклад, якщо православна відправа складається з богослужіння (що може здійснюватися лише чоловіком, бо він уособлює у собі сина – Ісуса, що звертається до Батька), та з проповіді (а проповідництво може бути і заняттям віруючих жінок; - то протестантизм не знає богослужіння, як практики звернення до трансцендентного, відтак, певним чином знімається проблема гендеру як соціального конструкту, який дотичний до управління напрямками поведінки особи. Можливо є демократичним той факт, що пасторами усе частіше стають жінки, але є й інший – світоглядний (і у цьому сенсі – аксіологічний) та, водночас, онтологічний бік справи, а саме: засадничі стосунки з абсолютом, шлях, яким одиничне може знайти втілення своєї життєвості, екзистенції у всезагальному, а всезагальне, може виразити себе через одиничне, цей шлях стає предметом домовленостей, поцейбічного розрахунку зацікавлених осіб, ангажованих капіталом політиків, тощо. Люди бачать, що навіть релігія не є гарантом правильності виборів, поняття норми підважується і втрачається у ситуації суспільної аномії. (Дюркгайм, 2003)

Наш світ перебуває в транзитивному стані, який характеризується переходом від старого до нового, зазначає Кальницький(2016), пропонуючи шукати нове парадигмальне підґрунтя для дослідження антропологічного виміру сучасної екзистенціальної кризи. Екзистенційний вимір буття є нерозривно пов'язаним із пізнавальною активністю людини, із усвідомленням нею того, що незалежно від її зусиль та внаслідок обставин, які або знаходяться поза зоною її впливу, або (і) є часто-густо незрозумілими, такими, що не піддаються розкодуванню, далеко не всі, і, у першу чергу її соціальні та духовні, можуть бути вдоволеними.

Ми маємо явище фрустрації, але, і задоволення потреб людини також не рятує її від відчуття абсурдності існування. Доведено, що сучасна людина потребує позитивного прикладу для наслідування, оскільки вона не має

змоги помислити швидкий плин соціального та індивідуального часу. Ми поділяємо переконання у тому, що наріжним каменем формування гармонійно взаємодії особистості із її внутрішнім світом, як і її поведінки у соціальному докільлі, є природність як гуманізм, бо природним для людини є саме екзистенційне – пошуки смислу і трансцендентування, і культурне – творення смислів і рефлексія щодо цінностей. Саме у становленні такої морфології соціуму, про який пишуть наші соціологи, Н.Костенко (2001), зокрема, і виокремлюється значимість критичного мислення для особи, її здатність враховувати різні виміри життєздійснення різних суб'єктів, бути освіченою, у сучасному розумінні цього слова, тобто мати не тільки фахові, але і комунікативні, громадянські компетенції, аби конструктивно вирішувати конфлікти свого повсякдення, виходити із складних ситуацій без допомоги психоактивних речовин.

Реальну небезпеку для адекватного сприйняття особою її власної релігійної свідомості та того, яку вагу має релігійність для інших, складають проблеми її спотвореної соціалізації, що призводить до некритичного ставлення до способу життя, вразливості щодо набуття нею згубних звичок. При цьому, внутрішньо особистісна конфліктність стає підґрунтям для міжособистісних конфліктів; не вміння спілкуватися із власною душею, власним Я, у його буттєвості як соціального «его» та «superego», не у останню чергу стає причиною конфліктної комунікації у соціумі на загал. Алкоголь, що вживається не з гастрономічних міркувань, а як компенсація, спосіб «забутися», або підвищити самооцінку у своїй уяві, а не у справі, - таке вживання алкоголю веде до формування залежності, яка, у свою чергу, виступає базою для розгортання різних видів адикцій, девіантної поведінки на загал.

Зміни у сучасній релігійній свідомості відбуваються у всьому світі, та проблема української дійсності не у останню чергу у тому, що ми маємо змікшований, заплутаний простір самого соціального життя, і ця невизначеність, не сформованість, на яку накладається необхідність

реформування «по ходу справи», необхідність здійснювати перебудову водночас із розбудовою – усе це обумовлює щонайменше три кола завдань та викликів: 1) маємо приватизовані в залежності від можливостей урядових посадовців підприємства, рейдерство, відкати, тощо; 2) відсутність практичної незалежності різних гілок влади; 3) узвичаєне нехтування особистісним простором життя при сильно виражених індивідуалістичних настроях.

Таке підґрунтя викликає розгубленість і потребу знайти духовний прихисток, особливо з урахуванням того, що у суспільній та індивідуальній свідомості відбуваються процеси, аналогічні матеріально-конкретним практикам. Традиційні патріархальні (а щодо України – ситуація ще складніша, бо реально і споконвіку соціально-культурному способу буття нашого народу були притаманні інтенції матриархальні) цінності відходять на другий, третій і т.д. план, пріоритетними визнаються неоліберальні настанови. Водночас, для того, щоб формувалася повага до свободи, як цінності громадянського суспільства, необхідно існування самого громадянського суспільства, необхідно, аби людина відчувала себе соціально захищеною і мала прожитковий мінімум, на який справді можна жити, а не виживати.

Для того, аби дослідження релігійної свідомості у сучасному українському суспільстві відповідало критеріям системності та критичності, необхідним є звернення до діяльнісного підходу у аналітиці розгортання будь-якого духовного феномену у соціально-культурному просторі його буттєвості. Так, важливим є те, які саме поведінкові опції притаманні людині, що вважає себе релігійною, як вона реалізує можливості своїх громадянських прав і свобод, яким чином взаємодіє із іншими суб'єктами практичної життєдіяльності, особливо у царині правничих стосунків та регуляцій. Це є тим більш актуальним, з огляду на те, що загальносвітова тенденція до зменшення впливу державних управлінських структур (не випадково у соціо-гуманітарному, політичному та соціологічному дискурсах, зокрема, такого

розповсюдження набули словосполучення-визначення: weak power та state in failure – дослівно «слабка влада» та «державна, що неспроможна до виконання своїх обов'язків у повному обсязі»), так от – ця тенденція корелює із зверненнями до підтримки до морального авторитету церкви, як специфічної соціальної інституції.

Для вибору, як сутності феномену свободи, потрібно, аби безпека набула ознак константи у суспільному просторі, а відповідальність – логічний корелят свободи, мала усталені імплементаційні механізми. Наразі, маємо країну «напів-периферійну», якщо послуговуватися методологією світ-системного аналізу І.Валерстайна (2001), залежну від зовнішньополітичної ситуації, з проблемною внутрішньою політикою. У духовній сфері, відповідно: від язичництва до традиційного християнства, від західних місіонерів до самопроголошених «цілителів» звідусюди. Якщо додати до цього системну кризу інституційної складової соціалізації: родину, освіту, та ще - гуртки й збіговиська, без чіткої артикуляції їх громадянської позиції, легітимності, узгоджених дій, відповідальності, тощо, то складність не тільки вирішення, але, власне, і діагностування, окреслення і визначення змін у свідомості людини загалом, і релігійній зокрема, стає очевидною.

Особливої уваги в контексті моєї дослідницької теми заслуговують напрацювання, що традиційно вважаються класичними, – П. Бергера, М. Вебера, Е. Дюркгайма. Завдяки міркуванням вчених щодо розуміння релігії як ілюзорного прихистку від негараздів існування людини у світі, об'єднання індивідів в особливу моральну спільноту, могутнього мотиватора діяльності й соціальних перетворень ми маємо змогу розглядати релігійні практики та ритуали з соціально-організаційної точки зору, розуміючи, що саме на це спрацьовує і видовищний, естетичний вимір представлення релігійної свідомості у її опредметненому вигляді. Тут, слушно буде пригадати видруки таких авторів як Дж. Фрезер («Золота гілка»), Е. Тейлор («Первісна культура»), Е. Дюркгайм («Елементарні форми релігійного життя»), М. Вебер («Соціологія релігії»).

Вивчення можливостей релігійної свідомості як засобу упередження проявів девіантної поведінки у сучасному українському суспільстві потребують для свого дослідження врахування дії економічних, політичних факторів у суспільному житті загалом, та у сфері його духовного виробництва, зокрема. Адже саме під їх впливом у релігійній свідомості відбуваються суттєві трансформації. Слушно зауважити, що такий відомий діяч українства, релігієзнавець і митрополит (Іларіон) як І. Огієнко, вивчав феномен релігійної свідомості у контексті її розгортання і у світському, і у конфесійному просторах соціальних практик. На змінах у свідомості вірян, її еклектичному характері під впливом наукового й соціального прогресу акцентували увагу Б.Лобовик (2013), П.Косуха (2013). Здійснений українськими релігієзнавцями радянського періоду комплексний аналіз структури та змісту релігійної свідомості не втратив актуальності в сучасних наукових розробках. Розглядаючи впливові, щодо сучасного наукового і культурного, на загал, дискурсів, течії неофрейдизму та неомарксизму, у контексті їх способів концептуалізації дослідження свідомості особистості й суспільства, духовного світу та змін у ньому – що є логічним підґрунтям для вивчення свідомості релігійної, варто звернутися до праць самих класиків марксизму.

Беззаперечним є той факт, що цінність наукового підходу корелює із його критичністю, як і налаштованість на системне та критичне вивчення тих чи інших фактів визначає цінність самого дослідника. К.Маркс і Ф.Енгельс (Ляліна 2013) наголошували на практичній значущості теоретичних розвідок, а такий зв'язок між теорією і практикою ґрунтується на критичному розгляді сутності суспільного буття – відображенням якого класики вважали релігійну свідомість. Історичні та економічні умови й чинники виникнення цього феномену з позицій матеріалістичної діалектики є більш важливими, аніж суто психологічні фактори. Енгельс більше, у порівнянні із Марксом займався питаннями релігійної свідомості, можливо від того, що, на відміну від свого соратника, виховувався у релігійній родині. Разом із тим,

відвідуючи лекції Ф. Шеллінга (глибоко релігійної на той етап свого життя людини) і розмірковуючи над працями Гегеля, молодий Фрідріх, не без впливу Д.Штрауса та З.Бауера, приходить до висновку, що Святе писмо сповнено протиріччя, а сама релігія (християнство) позбавляє людину волі до історичної творчості. Свій відкритий атеїзм Енгельс виявив у блискучій рецензії на одну з книг Томаса Карлейля, в якій критично розібравши погляд англійця-пантеїста на релігію, чітко заявив: «ми раз і назавжди оголосили війну також релігії та релігійним уявленням і мало турбуємося про те, назвуть нас атеїстами або як-небудь інакше». Німецька критика релігії свого часу прославилася працями Тюбінгенської школи, до якої належав і Д. Штраус. Звичайно, їх критика не могла виходити за рамки теологічних напрямків, тим не менш, саме вона визнавала, що всі чотири Євангелія є не розповідями очевидців, а пізнішими переробками загублених писань, причому різні видіння, яким відводиться чільне місце, запозичені. Прагматична буржуазія, на думку Енгельса, залишається на ґрунті реального матеріалізму, а схильність тієї ж самої буржуазії до релігії пояснюється бажанням багатіїв маніпулювати суспільною свідомістю.

На відміну від Енгельса, якого цікавили всі аспекти релігії, Маркс головним чином концентрувався на вплив релігії на хід суспільного розвитку, і навпаки, останнього на саму релігію. Його знамениті слова про «опіум» і «пригноблену істоту». Вони були висловлені в його відомій праці про Гегеля, у якій він доводив, що не релігія пояснює суспільство, а навпаки, держава, суспільство породжує релігію, «хибний світогляд, бо самі вони - мінливий світ перетворених форм свідомості». І далі Маркс зовсім точно фіксує значення релігії як відображення об'єктивних умов існування людини в світі (Лялина 2013).

Роботи класиків марксизму з релігійної тематики, їх переконлива аргументація величезного шкоди релігії для розвитку суспільства були настільки вагомими, що вплинули не тільки на прихильників соціалізму і комунізму, але і на їхніх супротивників, особливо в другій половині XIX ст. і

в ХХ ст. І навіть в ХХІ ст. думки цих великих учених щодо релігії зберігають свою актуальність, а може бути, стають ще більш затребувані, оскільки релігія отримала як би друге дихання на тлі компрометації інших громадських буржуазних ідеологій, а також у зв'язку із розповсюдженням популізму, гедонізму і, відповідно, девіантних форм поведінки. Останні, з одного боку ведуть до актуалізації надій на релігійну свідомість як на ціннісний контент, що стане на перешкоді компульсивним нахилам поведінкової агресії та аутоагресії, а з іншого – самі є результатом перетворених, принижуючих людину, хибних форматів духовної життєдіяльності особи та суспільства.

Та, як ми знаємо з праць учених, що досліджували феномени суспільної свідомості: від психологів, що рахували себе і як філософи, а саме Г. Тард, Г. Лебон, С. Московичіта інші, до сучасних соціологів, антропологів, конфліктологів, економістів, усіх, хто вивчає соціальну поведінку людини – найсильніші чуттєві феномени провокуються або безпосереднім перебуванням у натовпі, або навіть фактами віртуальної присутності культурних, історичних, суспільних стереотипів у свідомості людини, де останні (сила архетипів) актуалізується певними, також досить стереотипізованими поведінковими тригерами. Тому питання, чи можуть вони покладатися на власні емоції, чи саме особисто людина взяла на себе відповідальність за певні дії, чи саме вона може відзвітувати собі щодо оптимального типу життєвих стратегій – усі ці життєзначущі питання повинні вирішуватися індивідумом у стані душевного спокою, у тій паузі та відстороненості як від повсякденної метушні, так і від групового впливу, релігійні форми якого є особливо небезпечними з огляду на силу зараження та навіювання.

Динамічний психоаналіз як сучасне відгалуження гуманістичної та екзистенційної філософії, робить наголос саме на такому, окультуреному переживанню власних емоційних станів. Психофізіологи також підкреслюють необхідність досягати стану внутрішньої рівноваги. На мою

думку, варто звернути увагу на груповому характері розповсюдження за експонентою, експлозивним (вибуховим чином) таких явищ як істерія. Причому це можна спостерігати і у середовищі спортивних уболівальників, і підчас купівельної лихоманки розпродаж, і у православних церквах. Щодо об'єднань харизматів, а іноді і п'ятидесятників, то на роздмухування індивідуальних істероїдних нахилів спрямована уся комунікативна практика. Різко падає інтелектуальний коефіцієнт розвитку, людина перетворюється на об'єкт, а відтак – стає легкою здобиччю для маніпуляторів, вона вже не має ані особистої свободи, ані, що логічно, відповідальності. Зрозуміло, що двадцяте сторіччя було часом екстремумів, як писав про це Е. Гобсбаум (2001) і сприйняття релігійної свідомості у ньому відрізнялося заідеологізованістю, як з боку державних структур так і в уявленнях численних представників різних неурядових організацій, а також самих конфесійних інституцій. Тому допомога, яку вони могли б і повинні були надавати особам із адикціями, алкозалежним, зокрема, та їх родинам, не була ані комплексною, ані послідовною

Для розуміння конфліктного характеру у формуванні та функціонуванні релігійної свідомості як головного засобу упередження проявів девіантної поведінки алкозалежних осіб, необхідно розглядати ці питання у ширшому історичному та соціокультурному контексті. Глобальна релігійна криза унаочнює себе, зокрема у тому, що жодна з церков ніде не спромоглася на виконання головної історичної місії сьогодення – вона не стала миротворцем, не показала приклад мирної солідарності своїх прихильників. Ми бачимо усе нові лінії розколу навіть усередині двох головних світових релігій: християнства та ісламу, що традиційно претендували на духовне керівництво ціннісними світами. Останні усе більш відрізняються один від одного і стають усе більш сповненими лицемірством та агресією. Вбивство невірних вважається чеснотою, а авторитарні режими усе більше сповзають в архаїку, цінності якої начебто рятують від хаосу, але насправді –позбавляють країну перспектив історичного поступу.

Історично є зрозумілим острах та обережність з якою представники соціологічної, філософської, антропологічної та соціально-гуманітарної думки на загал, ставляться до виявлення насильницьких впливів та тенденцій у самій релігійності, розглядаючи релігійну свідомість з позицій пошуку «пошкодження» її змісту в «поганих» релігіях – «нетрадиційних», «маргінальних», «тоталітарних», тощо. Але як би дослідники не зосереджувалися на реальних проблемах використання психологічної безпорадності наших сучасників у гіпертурбулентному світі індивідуалізованого суспільства, про який так переконливо пишуть З. Бауман, (2005) та інші вчені, наголошуючи на особливій небезпеці такої експлуатації психосоціальної нестабільності різними сектами необхідно, як на мене, вивчати глибші ціннісні конотації, процеси смислотворення сучасної доби. Тоді, логічною, але недостатньою видається апеляція до стереотипів дихотомії «Схід - Захід», де у якості небезпек для суспільної свідомості позначаються елементи екстремізму, що притаманні, перш за все, ісламу або сектантським версіям класичного християнського віровчення. Слушним, у такому контексті, було б звернення уваги на парадигмуаналітики боротьби «фундаменталістського Сходу» (тепер і православного) проти «секулярного Заходу». Ідеологами таких соціумів, релігія проголошується вирішальним чинником у формуванні ціннісного світу особистості і чи не єдиною підставою людської духовності. Так, російський філософ В. Кутир'єв (2014) наполягає, що духовні лише віруючі в Бога і що безрелігійна людина не може бути ні моральною, ні люблячою. Після 70-ти років державного атеїзму, пише він у Росії в даний час існування духовності прямо обумовлюється відродженням релігії ... Це її фундамент, найглибший корінь духовності ». Таке надмірне піднесення релігійного духу, з нашої точки зору не тільки не сприяє зближенню і взаєморозумінню релігії з іншими духовно-світоглядними утвореннями, а й веде до зростання напруженості між ними. Звідси і необхідність уважного і строго зваженого розгляду природи релігійної свідомості як імманентно, внутрішньо притаманній людині

інтенційності, прагнення до чогось більшого, аніж повсякденні клопоти і гарантованість винагороди за старанність. Конфліктогенний потенціал такої налаштованості потребує подальших дослідницьких зусиль та міждисциплінарного підходу у її опрацюванні.

Для вивчення феномену здатності здійснювати однозначний, гуманістично зорієнтований соціальний контроль інститутом релігії в сучасному українському суспільстві, необхідно водночас розглядати саме явище релігійної свідомості як утворення у духовному світі людини та результату діяльності цього духовного світу. У ньому, як підкреслює у своїй фундаментальній праці Белла Р. (1972) , сама релігія виступає як форма онтологічного самовизначення людини. Тому релігійна свідомість постає не «як відображення епізодичності чи випадковості буття людини у світі, а навпаки — як доказ невід’ємності людини від світу, форма усвідомлення нею цієї єдності». (Дюркгейм 2003) Разом із цим, ми маємо конфліктність, суперечливість, амбівалентність у самій релігійній свідомості як її основну рису та характеристику. Адже поділяючи світ на профанний, поцейбічний та повсякденний і сакральний, чуттєво відчужений, (або такий, що стає приступним для нас лише у певних обставинах одкровення, надчутливих змінених станів свідомості, тощо) сама релігійна свідомість стає потенціальним чинником і підґрунтям як конструктивного гуманістичного творчого розвитку особистості, так і фактором руйнації особистісних інтенцій, знецінення індивідуального, одиничного виміру існування усезагального. Релігійна свідомість є тим унікальним феноменом, що спирається на вдоволення цілої низки потреб: від вітальної психоемоційної складової до соціально-статусних характеристик.

Сучасність адекватного потрактування релігійної свідомості, не виключаючи її класичних визначень як певної структурованої або неструктурованої сукупності ідей, поглядів, теорій, тощо, мусить бути доповнено аналізом і синтезом щодо діалектики її активного і відображуючого аспектів, відтворення і творення, особливого, одиничного,

усезагального, активності індивідуумів та структур. Сприйняття навколишнього світу у його репрезентації релігійною свідомістю як сукупності взаємодій, як універсуму людської відповідальності, допомагає усвідомити той факт, що саме людська слабкість в її екзистенційному розумінні об'єднує всіх нас через совість і співчуття, роблячи факт сприйняття і розуміння первинним.

Відтак, вкрай важливим для дослідження феномену релігійної свідомості є герменевтичний підхід, витоки якого, у контексті мого дослідження, слушно виокремлювати у феноменології Е.Гуссерля (Гуссерль 2004). Адже розуміння значущості повсякденних взаємодій стала на порядку денному не тільки у нашу добу і у нашому суспільстві – європейський раціоналізм не тільки не зміг опанувати становище власної кризи – вона розповсюджується, поглиблюється. Водночас, сподівання на те, що релігійна свідомість стане логічним доповненням світоглядних орієнтирів, які компенсують недоліки та похибки світського релятивізму, його конфліктний характер, і допоможе утвердженню гуманістичних цінностей – не справджуються, хоча б з огляду на релігійно-екстремістські риси сучасних масових рухів та популістські очікування населення. Значні прошарки у останньому страждають від проявів девіантної поведінки своїх родичів, сусідів, знайомих і незнайомих, але, водночас, замість набуття критичного мислення, налаштовані на пошуки кумирів, що їх будуть підносити і скидати, придушуючи своє розчарування алкоголем.

1.3 Конфліктність трансформацій у функціонуванні сім'ї та релігії як соціальних інституцій – підґрунтя для підсилення девіацій алкозалежних осіб

(Загальнокультурний рівень та характер спілкування у родині визначає поведінку особи як у ній самій, так і у соціумі на загал. Цінності та настанови, що їх передають механізми сімейної соціалізації прямо або побічно впливають на поведінку людей та формують сприйняття ними усіх

інших, окрім родинних видів і засобів соціального контролю. Зневажливе ставлення батьків до влади, до правоохоронних органів, до інших соціальних інституцій робить девіантну поведінку прийнятною для членів родини. Саме неможливість (психологічна, перш за все) спертися у скрутну хвилину на загальновизнані цінності та норми, орієнтація на вибори найближчого оточення, яке само по собі рідко буває безконфліктним, штовхає людину до зміни свого психологічного стану, що не є комфортним, через фізіологічний дискомфорт, до забуття. Алкоголь дає таку можливість. Серед низки соціальних функцій, які родина виконує в кожному суспільстві, визначальними є такі як вираження і реалізація приватних та соціальних інтересів, виховна, нормативно-регулююча, інтегративна, тощо. Наскільки сім'я спроможна до виконання цих функцій до звернення її членів, чи (і) людей із найближчого оточення до правоохоронних органів, чи соціальних служб – вирішувати важко.

Загально соціальні методи контролю за поведінкою людини ґрунтуються або на формально визначених правилах поведінки, відповідно до яких, карати за алкоголізм не є можливим – алкогольне сп'яніння виступає фактором винесення більш суворого вироку, але само по собі викликає увагу з боку правоохоронних органів лише за наявності неприйнятної, з позиції чинного законодавства поведінки. Це стосується і порушення громадського спокою, і явищ домашнього насильства. Допоки алкоголік веде себе тихо, він є проблемою родини. І сама родина може бути причиною його зловживань. Тому різновиди та можливості засобів соціального контролю за девіантною поведінкою в родинах алкозалежних є вкрай обмеженими.

Коли людина визнала себе хворою на алкоголізм головним є забезпечення її права на лікування, упередження проявів девіантної поведінки не тільки у сенсі алкогольних «зривів», а й того, що з ними пов'язане: різновиди антисоціальних вчинків – від пограбування крамниці до вбивства. тих людей, що опинилися у кризових життєвих обставинах ? Щодо них ми маємо ситуацію руху у зворотному напрямку: через сімейні негаразди

дитина має травмовану психіку, відтак гірше вчиться, вона отримує найменш цікаву і погано оплачувану роботу, її обманюють роботодавці. Якщо врахувати, що під сімейними проблемами ми маємо на увазі не тільки і не стільки нестаток матеріальних ресурсів, скільки відсутність традиції поваги до особи, що є особливо прикметним для родин країн патріархального складу, та до того ж – зі спадщиною тоталітарного минулого; відповідно – моральна глухота батьків, вихователів, учителів і родичів до потреб іншого (власне, вони і свої потреби не звикли усвідомлювати та пов'язувати із інтересами як соціальним форматом їх існування) не може не вплинути на здатність протидіяти стресовим ситуаціям, що розповсюджуються експлозивно, вибухово у нашому і світовому повсякденні.

“ Ми, Церкви та релігійні організації, свідчимо і закликаємо Українську державу, щоб у майбутньому була створена певна програма до 2025 року, де буде чітко окреслено роль сім'ї, роль родини в нашому українському суспільстві, бо родина – основа безпеки нашої Української держави,” – наголосив Предстоятель ПЦУ Епіфаній під час щорічної Всеукраїнської ходи на захист прав дітей і сімей під гаслом “ Сім'я – серце України!”. Водночас саме потрактування сімейних цінностей є досить контроверсійним, неоднозначним і не прийнятним для різних верств населення, освічену молодь, включно – а саме ж на неї покладає свої надії українське суспільство. В принципі, моральні настанови, які викладені у посібнику "Сімейні цінності для учнів 8-9 класів", (перевиданий в Івано-Франківську у 2014-му році (автори - В. Прит, С.Тесленко, З. Охріменко, Л.Корецка), який вже неодноразово отримував рекомендації МОН: ("МОН рекомендує у навчальних закладах продовжувати впровадження програми формування сімейних цінностей, сформованих на основі національно-культурної спадщини українського суспільства" є суголосними цінностям Святого письма, Старого Заповіту так точно. «Універсальність біблійної концепції сім'ї пов'язана з наявністю сімейного вимірювання в описі різних рівнів біблійного світорозуміння, а в більш широкому значенні постає як сім'ї

центризм – світогляд, в основі якого лежить сім'я» - пише Шаталович О.М. (2013) Духовна близькість для віруючої людини стоїть понад поцейбічну приязнь і радощі сімейного життя. Останні виправдані лише як втілення Господніх вказівок. Це вже породжує певну конфліктність налаштувань і очікувань. Поглиблення проблеми відбувається тоді, коли сучасним емансипованим юнакам і дівчатам пропонують стиль життя, у якому «жінка має доглядати за чоловіком, який ніколи не помиляється ». (Цитата з підручника)

На прикладі України, що не має традицій сильної державної влади, але мусить набути таких переваг задля успішного проведення реформ економічного, політичного ґатунку, ми бачимо ознаки такого процесу десекуляризації, при якому відділення церковного життя від функціонування державних управлінських структур вже не є настільки безумовним. Слушне занепокоєння, на моє переконання, викликає той факт, що наше суспільство, яке не мало змоги за низкою перш за все об'єктивних, але і суб'єктивних причин також, зі своєї колоніальної історії винести повагу до потреб і значущості життя окремої людини, у сучасних історичних обставинах наражається на небезпеку нового нехтування цим окремішнім конкретним життям. Так, людину, яка має проблеми із зловживанням алкоголем чи психоактивними речовинами вже не відправляють до так званих «лікувально-профілактичних закладів» (а з досвіду радянського періоду діяльності таких установ нам відомо, що у них не стільки допомагали, скільки карали людей, які опинилися у скрутному становищі), але як змінилася система соціального захисту, чи набула психологічна корекція та фахова реабілітація схильних до девіантної поведінки особистостей ефективності, якої вимагають виклики сучасної культурної адаптації? З численних виступів відомого лікаря-психіатра, правозахисника із великим стажем С.Глузмана ми дізнаємося, що наш сучасник і співвітчизник наразі є затиснутим у кліщі псевдореформ громадянки США У.Супрун, (вона вже поїхала, але наслідки лишилися) , відповідно до яких обсяг і якість психологічної і психіатричної допомоги

населенню невпинно зменшується, і послуги реабілітаційних центрів афілійованих із різними релігійними організаціями, стають джерелом соціальних конфліктів (між родичами також). Контроль за цими центрами умовно покладений на правоохоронні органи. Я наголошую на позірному характері такого контролю, оскільки ми не маємо прописаних правил, умов запобігання деструктивному впливу як і показників, щодо останнього, власне, як і чіткого визначення того, що стоїть за фразою «релігійна діяльність». Як сучасне законодавство збирається працювати із тим, що визначається як «лікарняна тасмниця», за умов розповсюдження екстремізму, у тому числі і релігійного плану, а також в обставинах, коли влада прагне бути сильною, але не має обґрунтованого і системного плану щодо практичного втілення, імплементації цих устремлінь?

Характерні риси людини формуються внаслідок тиску, який існує між внутрішніми прагненнями або бажаннями індивідів і зовнішніми потягами або спонуками суспільства, вважав О. Тоффлер (2004). Але у кожного індивідуума власна чутливість до тиску, навіть не маючи у анамнезі (історії хвороби) алкозалежних батьків, респонденти з проведеного нами глибинного інтерв'ю не спромоглися, у тому числі і через особистісні психофізіологічні характеристики, на конструктивну відсіч життєвим конфліктам. Значущим для людини і вирішальним для протистояння девіації є її переконаність у тому, що певні речі, явища, процеси є небезпечними, і не можуть використовуватися нею для задоволення потреб при будь-яких умовах. Адже особистісний рівень дій – це також «система певних мотиваційних орієнтацій поведінки», в яких Т.Парсонс пропонує виокремлювати так звану катехітичну орієнтацію (ставлення до об'єктів з погляду їхньої значущості для задоволення потреб).

Безумовно, необхідним є моніторинг людей, що ситуативно, чи у більш стабільних соціальних контекстах є вразливішими від інших щодо несприятливих життєвих обставин. Але чи не набуде це небезпечних рис нової стигматизації, адже наявність певних психофізичних особливостей, чи

проблем родинного, соціально-адаптаційного на загал, характеру ще не робить їх неповноцінними громадянами, а от легкими жертвами релігійної пропаганди – напевно. Саме тому я звернулася до положень гуманістичної філософії, філософії діалогу (Малахов 2008) та сучасної педагогіки свободи, яскравим представником якої є Ферейро П. Головні теоретичні положення цих наукових розвідок є суголосними, бо зацентовані на праві людини на вибір, що не відмінюється, на навпаки, загострюється у екзистенційно невизначених ситуаціях.

У той же час, абстрактність та ідеологічна, правнича анонімність у духовному опікуванні індивідуумів сучасними релігійними організаціями є вкрай небезпечним явищем. В залежності від того, яким чином та у яких культурно-економічних та соціально-політичних умовах відбувається дія ідентифікаційних механізмів у формуванні особистості, вона набуває складну та суперечливу ідентичність, що робить її особливо вразливою для деструкційних зовнішніх впливів. За зовнішньою упорядкованістю та легітимністю можуть спрацьовувати маніпулятивні тактики, бомбування через психологічні механізми зараження та навіювання. Адже навіть нерегулярне відвідування зібрань, дотичних до діяльності будь-якої конфесії, здійснює суттєвий вплив на мотивацію людини, її світовідношення, та участь у інших видах діяльності, на професійну активність (аж до зміни фаху), на родинні стосунки, тощо.

У колі «братів та сестер» індивідуум долучається до «більшості», задовольняючи одну із своїх базових онтологічних потреб. Водночас, така комунікація має привабливість близького, безпосереднього контакту. Це стає особливо небезпечним під час перебування людини у кризовому стані. Довіра до ледве знайомого приятеля по «відвідинам», за яким стоїть авторитет очільників організації, може набути небезпечних для поточної життєдіяльності людини, а також до її перспектив. Адже функціонування таких об'єднань принципово не передбачає критичності.

Так, ми маємо підтвердження від Служби безпеки України, співробітники якої, спільно з Національною поліцією під процесуальним керівництвом прокуратури, припинили діяльність мережі псевдо реабілітаційних центрів, в яких примусово утримувалися пацієнти. Про це повідомляє прес-служба СБУ, що досліджувала таку діяльність релігійних організацій у м. Харкові. Скільки ще місць, особливо з урахуванням «сірої зони», що межує із окупованими територіями на Сході країни, скільки селищ, містечок та невеликих міст, до яких увага правоохоронних органів ще не дійшла? До того ж, показовим є той факт, що у тому ж березні 2018 року, коли була порушена справа щодо діяльності псевдо реабілітаційних центрів у м. Харкові, було оприлюднено звернення українських служителів релігійних організацій та людей, що пройшли реабілітацію в християнських реабілітаційних центрах, до влади з вимогою зупинити на них напади.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в українському суспільстві з часу становлення третьої республіки не знімалися з порядку денного впродовж усіх років її існування, вони по-новому ставлять питання і про форматування й утвердження ціннісної соціалізації особистості, а значить - про способи взаємовідносин, спілкування, суперництва і співробітництва, тобто про способи комунікації різних агентів суспільного життя. Р. Мертон вважав, що у суспільствах, охоплених змінами й нестабільністю, місце ідеології певною мірою зайняла релігійна віра – у вигляді як своїх історичних форм, так і різноманітних неорелігійних рухів (Мертон 1996). Сприяло цьому й прийняття у 1991 році Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», що надало змогу західним місіонерам та представникам нових релігійних рухів розпочати на пострадянському просторі пошук нових членів. Варто зауважити динаміку росту надалі: в перший рік після прийняття Конституції України (1997) кількість нетрадиційних культових організацій становила 399, в 2000 р. – 1034, в 2001 р. – 1328, в 2003 р. – 1617.

Показовим, з моєї точки зору є той факт що діяльність сучасних протестантських об'єднань відрізняється від того початкового формату

впливу на мирян. Якщо у другій половині минулого століття різні субкультури цієї релігійної активності мали характеристики закритих спільнот, протидіючи радянській секуляризації, то, як зазначає Булига І.І (Булига, 2014., С.147)., «встановлено, що реалії кінця XX – початку XXI століття, перетворюють українських протестантів у дієвих суб'єктів соціального релігійного буття. Відтак сучасні протестанти в Україні у цілому ... намагаються сформувати потужну субкультуру, складниками якої є досвід вільної конкуренції, ділова хватка, акцент на індивідуальній ініціативі». Це, як ми пересвідчуємося, передбачає активну пропагандистську діяльність у суспільстві, що втілюється у амбівалентному характері втручання у життя алкозалежної особи та її родини.

Сучасне українське суспільство має певні сподівання щодо того, що інститут релігії як традиційне джерело соціального контролю зможе допомагати людям боротися із залежностями, скріплювати сім'ї, попереджувати поведінкові девіації, тощо. Конфліктність таких очікувань обумовлюється тим, що кожен з акторів такої взаємодії знаходиться у стані внутрішнього конфлікту, що не може не впливати на його спроможність домовлятися. Релігійна свідомість та релігійні практики існують у форматах певної громадянської активності, не маючи прямих та постійних свідчень у відвідуванні церкви. Останнє стає особливо актуальним на сучасному етапі розвитку нашого суспільства, коли під словом «церква» розуміється будь-яке об'єднання мирян, чиє керівництво займається релігійною діяльністю. До речі визначення останнього терміну поки що відсутнє.

Релігійно-інформаційна служба України RISU висвітлює на своєму офіційному сайті події соціального життя під рубрикою «Релігія і суспільство». У вересні 2018 року під керівництвом А.Авакова, МВС створило робочу групу для взаємодії з церковними реабілітаційними центрами. Секретар РНБО, керівництво МВС і Національної поліції зустрілися з представниками Євангельських Церков з метою вирішення непорозумінь щодо діяльності церковних безмедикаментозних центрів

реінтеграції та адаптації для людей з різними формами залежності. Допоки погодженого із різними дотичними установами та готового до імплементації законопроекту ми не маємо. Справедливим буде завважити, що управлінці Російської Федерації досі керується статтею № 6 Федерального закона РФ № 125-ФЗ від 26.09.1997. На цей документ варто подивитися хоча б з точки зору тих замовчувань та несумісностей, яких ми не можемо припуститися

Виокремлюється питання способу здорового спілкування людини у життєвому просторі, набуття і розвитку в неї усвідомлення необхідності формування навичок, умінь та комунікативної компетенції, в першу чергу з соціальним, культурним оточенням, людьми, з усією різноманітністю їх переконань і вірувань (з досвідом Іншого (Гофман 2000) в соціокультурному просторі, в життєвому світі). Тобто, проблема впливовості релігійної свідомості виявляє себе як завдання створення алгоритмів соціальної психологічної гігієни, як у індивідуальній аплікативності останньої, так і в більш широких суспільних вимірах.

Постійні зміни без змін, реформи без системної трансформації у соціальному просторі українського сьогодення, формують запит на повернення архаїчних форматів як суспільної, так і індивідуальної свідомості. Історія показує, що відродження архаїки саме по собі не є деструктивним процесом, бо може виступати як ресурсозбереження у соціальному механізмі виживання - за рахунок максимального спрощення і одночасного упорядкування соціокультурного життя, але потрібна уважність і обережність щодо стратегічної цінності втілення таких процесів у практику, необхідним є моніторинг того, яким чином інтерпретуються, наприклад, положення гуманістичної психології у реальній консультативній роботі реабілітаційних центрів. Асоційовані із різними відгалуженнями християнства релігійні реабілітаційні центри багато роблять для упередження проявів девіантної поведінки у людей з різними видами залежності. Алкоголіки займають чільне місце серед відвідувачів не тільки через їх чисельність. Алкоголізм передуює появі наркотичної залежності і має

особливу розповсюдженість при скоєнні побутових злочинів, найпоширеніших – побиття та замаху на чуже майно.

Водночас ми маємо майже 30-літню успішну діяльність Місії Карітас-Спес (Римсько-католицька Церква), під егідою якої працюють Центри реабілітації для алко- та наркозалежних «AquaVita». Центри працюють згідно програми терапевтичного товариства та практикують найкращі методи сучасного досвіду допомоги наркозалежним людям. Основою програми є 12 – ти ступенева програма, яка на сьогоднішній день признана найефективнішою методикою в лікуванні нарко- та алкозалежності. Принципи терапевтичного товариства передбачають створення атмосфери сублімаційного сім'ї з невизначеними ролями та слабкою ієрархією, яка у свою чергу надає можливість апробації нових форм поведінки. Також, проводиться робота з психологом (як в групі, так і індивідуальні консультації), діють групи з соціальними працівниками, арт-терапія, інформаційні групи взаємодопомоги згідно моделі А.А. и N.A. (Житомир, Київ, Львів, Хмельницький)

За статистикою ВООЗ за 2012 рік, Україна на п'ятому місці в світі за споживанням алкоголю (у 2011-му було шосте) і на другому - за рівнем смертності від цієї соціальної недуги в Європі.

Аналізуючи дані про девіантну поведінку алкозалежних осіб, вживання психоактивних речовин як вияв аутоагресії, зокрема, ми бачимо необхідність дослідити місце та роль релігійних переконань як системоутворюючого фактору релігійної свідомості і як показника сприйняття останньої і у самих носіїв адикції, і у представників тих офіційних осередків, що вважають своєю місією допомогу тим, хто потерпає від залежностей. Оскільки значна частина таких структур позначає себе як реабілітаційні центри афілійовані з певними конфесійними утвореннями, то моя увага до чинників конфліктного амбівалентного характеру у наданні, не тільки визнаними офіційно на рівні суспільства Церквами, але й іншими релігійними інституціями, допомоги родинам алкозалежних та їм самих є виправданою та логічною.

Варто зазначити, що перша група людей, які об'єдналися аби допомогти одне одному протистояти спокусі зловживання алкоголем, що зібралися у 1840 році у м.Балтімор сповідували християнські цінності і були політично активними громадянами. Пізніше, коли відбувся поділ групи на тих людей, для кого у пріоритеті стала соціальна робота і тих, хто зосередився на проблемі алкоголізму безпосередньо – ідея шукати допомоги у Господа залишалася основною. Майже 100 років по тому, вже під назвою АА (анонімні алкоголіки) збиралися люди, які розуміли, що тільки життя у відповідності із моральними принципами, суголосними біблійним цінностям, дасть їм насагу протистояти руйнації власного здоров'я та особистості. Тому кредо «Єдність, служіння, зцілення» є не випадковим у сенсі кореляції із духовними релігійними настановами.

Практично паралельно, через невеликий проміжок часу були створені групи підтримки для членів родин алкозалежних. Вони дістали назву Ал-Анон і працюють із широко відомим у сучасній психології, кримінології, педагогіці явищем спів-залежності. У цих групах здійснюється і психологічна, і соціально-реабілітаційна, правова допомога сім'ям алкозалежних осіб, а оскільки групи працюють на засадах анонімності, добровільності, тощо то не заборонена і матеріальна підтримка нужденних, що також суголосно традиціям Церкви. Люди, що стикаються із проблемою зловживання алкоголем когось із близьких відчують стрес, вони не знають чи не винні вони самі, що є справжньою, а що уявною причиною проблеми девіації як відхилення, яке заважає нормальній суспільній праці, життєдіяльності людини на загал, і з ким порадитися, не боючись осуду, до кого звернутися по допомогу. Навчання у таких групах дозволяє родичам та близьким краще зрозуміти самих себе, навчитися будувати зрілі стосунки, де не буде місця маніпуляціям та брехні. Навчитися довіряти алкоголіку дуже важко, адже першою ознакою девіантної поведінки є її антисоціальна, у широкому розумінні цього слова, спрямованість, безвідповідальність, агресивність та аутоагресія хворої людини. Ал-Анон допомагає людям

визначитися із обсягом їх соціальної відповідальності, обмін досвідом допомагає відчувати свою причетність як до інших, так і до значної шляхетної справи, що не може не підкріплювати позитивну мотивацію. Важливо підкреслити, що сам принцип взаємодопомоги є ефективним навіть у його секуляризованій вимірності, людина отримує масштаб для своїх дій, виховується толерантність та взаємоповага, з'являється шанс по-іншому оцінити своє минуле і оптимістично подивитися у майбутнє. Почуття гідності укріплюється не тільки у тих, хто кинув пити, але і у їх близьких. Для підлітків, чиє життя підважене пияцтвом родичів, створюються групи Алантин, а для дорослих, чиї психотравми пов'язані із наявністю алкозалежних батьків, інших близьких людей, працюють групи Дорослих Дітей Алкоголіків.

Як ми бачимо, алкоголізму повинна протидіяти комплексна система заходів психологічної та соціальної корекції й реабілітації, адже сам він є джерелом різних видів девіантної та деліквентної поведінок і небезпечний залученням інших людей, ані різниця у віці, ані гендерна чи соціальна ідентичність не є перешкодою пияцтву. Бажання заперечення наявних психологічних, економічних, соціальних, вікових проблем (при усій різниці у їх сприйнятті та реальній неспівставності масштабів цієї проблемності для різних категорій населення), невміння і відсутність дієвого бажання із ними працювати, приводить до ескапізму – втечі від реальності. Для алкозалежної особи «друзі по чарці» вартують більше, аніж члени родини, тому не рідкі випадки, коли мати (жінка) самі наливають члену сім'ї, у помилковому, але зрозумілому бажанні тримати ситуацію під контролем. Тільки зрозумівши, що самотійно ефективно здійснювати функції соціального контролю неможливо, люди з оточення алкоголіка звертаються по допомогу. Наразі, ми маємо у багатьох містах України, низку церковних організацій, які займаються допомогою алкозалежним, пропонуючи їм родину «братів і сестер» по вірі. Адже для того, аби протистояти спокусі, потрібні усі душевні сили, перебудова стратегій і тактик життєдіяльності, зміна оточення і звичок,

потрібна допомога, духовна, перш за все. І найчастіше, самим надійним видається звернення по допомогу до вищих сил, яку б назву вони не мали, адже у поцейбіччі профанного, повсякденного життя людина вже відчула свою неспроможність до саморегуляції, або до надійного впливу на близьку особу. Ця допомога може реалізовуватися також, через ту сітку взаємин, що соціологи позначають як «силу слабких зв'язків», про яку першим став писати М.Грановетер (2009). Запропонований вченим аналіз соціальних мереж в якості інструменту для з'єднання мікро-і макро рівнів дослідження соціологічною теорією соціальних реалій, коли розкривається взаємозв'язок між ступенем перетину дружніх стосунків індивідів та сили зв'язку між ними, причому обґрунтовується факт наявності прямої залежності. Урахування цього принципу дозволяє проаналізувати процеси поширення впливу та інформації, можливості мобільності та організацію спільноти, що є вкрай важливим і тоді, коли йдеться про взаємодопомогу груп на кшталт АА, і тоді, коли нам потрібно визначитися із масштабами небезпеки при відвідинах людиною «старих знайомих» по п'ятиці, чи родичів, які виступають як провокативний триггер (чоловік, дружина із яким (якою) розлучилися юридично, але не емоційно. Те саме є справедливим для усіх видів родинних зв'язків. «Ваше життя часто є дуже важким. Часом, може виглядати, що світ про нас забув. Або, що ніколи люди не цікавляться нами. Виглядає, що в нашу присутність і нашу відсутність залишається світ таким яким він був. Але це є так. Ви для Бога є єдині. Ви для Бога є кохані, кожного з вас Бог любить! Господь також страждав. Він помер в жахливих стражданнях. Тому Він Вас розуміє» – сказав Апостольський нунцій в Україні Клаудіо Гуджеротті до присутніх на благодійному обіді. релігійної місії Карітас-Спес Україна, римсько-католицької церкви

Духовність — це основа процесу одужання та подолання залежності. Відтак, духовні заняття — невіддільна частина процесу реабілітації. Кожен з наших реабілітантів має індивідуального духівника, з яким може проговорити сокровенне.

Водночас, якщо неупереджено вивчати роботу деяких реабілітаційних осередків при релігійних організаціях можна прийти до висновку, що «наглядати і карати» є не простим запозиченням назви відомої праці М.Фуко (1999), а реалізацією уявлень їх упорядників про «правильну» допомогу і релігійне виховання.

Висновки до розділу I

Для того, аби визначити можливості релігії як соціального культурного політичного інституту з особливими функціями впливу на поведінку людини у різних обставинах її життя, на її зв'язки із родиною, суспільством і самим собою, нам видавалося необхідним дослідити, спочатку, людську поведінку у якості особливого феномену соціального. Реалізація соціологічного підходу надала змогу розглянути особу як елемент суспільних взаємодій і показати, водночас, залежність вимірності останніх від суб'єктивних якостей індивідуума. Взаємодія особи із навколишнім середовищем має соціально визначений, культурний (у широкому сенсі цього терміну, як не – природний) характер, відтак саме поведінкові характеристики соціального відношення як активної діяльності, як і утримання від неї, складає зміст першого параграфа (підрозділу) першого загально-теоретичного розділу даного дипломного дослідження. Там же здійснюється компаративістика у співвідношенні норми щодо поведінки особи в суспільстві та відхилення від неї.

Дослідивши практики життєдіяльності з точки зору єдності макросоціологічного та мікросоціологічного підходів (Коллінз, 2004), питань ресоціалізації (Смелзер, 1994), ми перейшли до з'ясування особливостей девіантної поведінки, зосередившись на алкозалежності як особливо актуальному виді адикції. Виходячи з положень Дюркгейма (1966) щодо зв'язку між аномією та девіантною поведінкою, їх розвитку Р.Мертоном (Мертон, 1966) та сучасними дослідженнями поведінки людини у контексті

адаптації до невротичного суспільства постійних змін (Бауман, 2005). (Шипунова, 2011), ми звернулися до можливостей виховання цінностей релігійними інституціями як способу упередження проявів девіантної поведінки, алкозалежними особами, зокрема.

Ми розглядаємо релігійну свідомість як динамічний аспект функціонування релігійних інституцій, що має найбільшу ціннісну навантаженість. Релігійна свідомість «показує нам взаємозв'язок між організаційно-структурним функціонуванням релігійних інституцій та їх нормативно-ціннісними аспектами соціальної діяльності у суспільстві» (Решетняк 2007). Для розуміння конфліктного характеру у формуванні та функціонуванні релігійної свідомості як головного засобу упередження проявів девіантної поведінки алкозалежних осіб, необхідно розглядати ці питання у ширшому історичному та соціокультурному контексті, що і було зроблено шляхом вивчення і компаративістики суспільної свідомості як принципово конфліктного феномену у житті соціуму: йдеться про екзистенційні виміри цього явища чи реалізацію класово-конфліктного підходу марксизму. Ми дійшли до висновку, що проблема впливовості релігійної свідомості виявляє себе як завдання створення алгоритмів соціальної психологічної гігієни, як у індивідуальній аплікативності останньої, так і в більш широких суспільних вимірах.

РОЗДІЛ II. Практичне дослідження амбівалентності інституту релігії як засобу соціального контролю за девіантною поведінкою за допомогою глибинного інтерв'ю з алкозалежними м. Києва із релігійним досвідом

2.1. Підготовка інтерв'ю, складання його сценарію та визначення респондентів

Застосування глибинного інтерв'ю для вивчення питання можливостей соціального контролю за поведінкою алкозалежних осіб є релевантним щодо зазначеної тематики. Адже саме глибинне інтерв'ю як якісний метод соціологічного дослідження дає можливість визначити зміни у системі цінностей респондента, ті кризові повороти у його біографії, що перевели пиття із епізодичної участі у соціально легітимних ритуалах до масштабів згубної звички, аж до відхилень поведінки людини як члена суспільства.

Отримання інформації у процесі розмови є одним із найстаріших способів, якими користуються соціологи. Ще представники Чиказької школи соціологів, що виникла на початку 20-го століття на базі першого у світі факультету соціології і, яка відзначалася увагою до емпіричних досліджень (наприклад знана робота В. Томаса і Ф. Знанецького «Польський селянин в Європі і Америці») спиралися на можливості неформального спілкування, так, на цінності «клубних розмов» наголошував дослідник соціального середовища Р. Парк.

Частина сучасних соціологів відокремлює формат бесіди від глибинного інтерв'ю через те, що при здійсненні останнього соціолог має керуватися сценарієм проведення зустрічі. За ним, у свою чергу – стоїть програма дослідження, яка спирається на гіпотезу. Остання може бути спростована, або навпаки, отримати підтвердження. Водночас О. Кузяків, виконавчий директор ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій» вважає, що глибинним інтерв'ю може рахуватися як закрите структуроване дослідження, так і гнучка комунікація, у стилістиці звичайної бесіди. Для того, аби визначитися із методологічними рамками застосування глибинного інтерв'ю як якісного методу у конкретних соціологічних дослідженнях, звернемося до засадничих студій, де позначено, що під «терміном якісне дослідження ми маємо на увазі будь-який вид дослідження, в якому дані набуваються нестатистичними або не кількісними способами. Цей термін може відноситися до дослідження історії життя і

поведінки індивідів, діяльності організацій, соціальних рухів або інтерактивних взаємозв'язків» (А.Страусс, Дж.Корбин) Як підкреслюють ці дослідники, аналіз розмови (conversational analysis) виводить нас на феноменологію особистісного буття, на можливості розробки та виведення за допомогою індуктивного методу обґрунтованої теорії щодо вивчення певного явища. Для того, щоб дослідити «метаморфози», як називав це Г.Спенсер у поведінці людини, зробити умовивід щодо наявності причинно-наслідкових зв'язків між соціально-психологічними особливостями індивідуума, наявністю у нього релігійної свідомості та його перетворенням на алкозалежного девіанта, нам були потрібні конкретні факти з життя особи, про які могла б розповісти і вона сама, і ті, хто рахувався нею як сім'я.

Особливості якісного соціологічного дослідження полягають у тому, що через призму вивчення проблематики конкретних історій життя (life histories) можна побачити тенденції притаманні певній спільноті, соціуму загалом. Метод глибинного інтерв'ю не є репрезентативним у певному сенсі цього терміну, оскільки зробити велику вибірку і кількісно прорахувати дані – не є метою і специфікою проведення глибинного інтерв'ю як якісного методу соціологічного вивчення того чи іншого питання, але навіть у проведенні кількісних соціологічних досліджень, головним для мінімізації похибки репрезентативності є попереднє теоретичне обґрунтування дослідницької гіпотези, бо саме завдяки цьому здійснюється релевантний, адекватний відбір респондентів. Моя гіпотеза полягала у тому, що оскільки проблема алкозалежних людей як носіїв девіантної поведінки є комплексною, то і вивчення можливостей корекції та попередження таких девіацій (адже алкозалежні особи дотичні до кримінальних справ більше, аніж інші, це ж стосується тютюнопаління, наркоманії, проявів суїцидальної налаштованості, різних інших видів агресії та ауто агресії як соціальної деструкції, відтак, алкозалежність виступає основою не для одного виду девіантної поведінки), тож комплексний характер проблеми потребує вивчення конкретного контексту її виникнення, розгортання і виокремлення

можливостей для рішення. Для аналізу емпіричного підґрунтя такої контекстуальності для неможливо та й не потрібно охоплювати всю сукупність об'єктів, про які повинні бути зроблені дослідницькі висновки і висловлювання. Моїм завданням був правильний вибір респондентів. Такими виступали чотири особи, що мали різну стать (зادля збереження гендерної коректності у дослідженні), різний вік (відсутність вікової дискримінації, відповідно), різний рівень освіти та термін перебування у Києві. Головною була можливість отримання інформації перехресним шляхом, спілкуючись із членами родини, які дали згоду на відверте інтерв'ю. Адже потрібно було вивчити динаміку виникнення девіантної поведінки алкозалежної особи, ступінь її загрози для родини, спільноти, суспільства і самої особистості, окреслити перелік дій, що у веберівському розумінні суб'єктивності як урахування іншого,⁽¹⁾ були спрямовані на подолання залежності як нею самою, так і її родичами.

До цього необхідно додати, що за умов проведення в Україні, як і у всьому світі карантинних заходів, важливою була можливість спілкуватися онлайн, завдяки Скайпу або (і) програмі Zoom. Це дозволило вирішити питання технічного забезпечення інтерв'ю.

Стратегічними настановами при виборі саме цих респондентів виступали характеристики їх самих та їх родин як релігійно індиферентних, бо завданням моєї роботи було вивчення релігійних інститутів як фактора соціального контролю і аналіз того, що при здійсненні чи то офіційними церковними інституціями, чи представниками релігійних громад на кшталт «Свідки Ієгови», баптисти- п'ятидесятники, тощо, чи навіть «просто віруючі християни» (як у випадку із респонденткою 2) контролюючих та спрямовуючих взаємодій із алкозалежною особою, змінювались погляди на духовність і самої людини, і членів її родини. Також змінювалось ставлення до феномену контролю, яким він є сам по собі, до дисципліни та самодисципліни. Причому це не виключало відсутності контрверсійності у їх (родина та самі алкозалежні) поглядах. Водночас, більш уважними до

питань значення релігійних цінностей, релігійної свідомості стали усі опитувані.

Сучасна доба розвинутих технологій, коли людина усвідомила, як пише Ю. Андрієвська (2014) що вона є творцем власного характеру, що кожна подія в її житті повинна мати значення, загострилася проблема мотиваційної спрямованості дій. Суспільство, кожен з нас, потрапляє в залежність від настроїв та думок іншого, від того, як цей інший (а до того ж – наскільки ми знаємо себе і певні своїх реакцій ?) може зреагувати на ту чи іншу інформацію, як вплинуть на нього його зв'язки у соціальних мережах, тощо. І чим більш розвиненим у технологічному відношенні є соціум, тим швидше і небезпечніше може бути сила індивідуальної дії. А остання є ви слідом усвідомлених і неусвідомлених образ, напучувань родини, друзів, вчителів та протесту проти цих напучень.

Настанови, отримані у різні періоди життя, від особливого щодо сприйняття періоду дитинства, і через кризи соціалізації, які у соціальній психології дістали назву «вікна трансформацій», перетворюються на соціальні пресу позиції, тобто на налаштованість діяти певним чином. І ніхто з фахівців або знайомих не може з певністю передбачити який саме факт, враження, подія перетворяться на своєрідний «триггер», спусковий гачок для дії технологічно озброєного індивідуума у суспільстві, де підважені конвенційні умови взаємодії через відсутність Бога для усіх, відповідно людина відчуває не гарантованість свого буття як низки виборів. Вона змушена ризикувати у мультикультурному світі, який швидко змінюється, у світі «плинної реальності» (З.Бауман) де жорсткі вимоги ринкової економіки і держави, яка не спроможна захистити своїх громадян (поточний досвід пандемії надає додаткові свідчення на користь цієї безрадісної тези) створюють умови для різних за масштабом, перебігом і причинами конфліктів. Неможливість впоратися із цими викликами веде до зловживань, алкоголем, зокрема. До цього швидко долучаються інші види соціальних відхилень, девіацій. Саме виходячи з того, що внутрішній світ людини

набуває у сучасних умовах, тієї значущості, яку він не мав протягом усієї попередньої історії людства, я використовувала метод глибинного інтерв'ю як якісний метод соціологічного дослідження. Адже саме завдяки йому ми можемо дізнатися про мотивацію людини і спрогнозувати її соціальну поведінку.

Загалом, розповсюдження якісних методів у конкретних соціологічних дослідженнях стало актуальним для різних замовників у останні десятиліття. Адже саме поглиблене інтерв'ю дає змогу людині висловити навіть те, що їй було важко сформулювати попередньо. За умови довіри до інтерв'юера респонденти висловлюються відверто, тут не має таких «припущень на правду», якими грішать анкетування та опити. Респонденту надається необмежений час для роздумів, а вплив самого інтерв'юера можна мінімізувати саме через те, що останній повинен бути здатним відслідковувати нюанси комунікації, заохочувати, але не провокувати, ставити відкриті запитання, але уміти побачити розгубленість, чи не бажання розкритися. Відчувати і показувати повагу до респондента, ставити запитання у зручному для нього темпі і форматі, водночас пам'ятаючи, що це – не бесіда, а соціологічне дослідження, тобто – притримуватися заздалегідь підготовленого сценарію взаємодії. Звичайно, якісні методи дослідження, до яких належать різні проєктивні методи вивчення думок респондентів, наприклад метод асоціацій, метод завершення фраз та інші; а також метод фокус-груп, не виключають, а доповнюють кількісні методи збору інформації. Останні мають перевагу легшої формалізації, але, з досвіду, я б не назвала їх через це більш об'єктивними. Як на мене, розмова із людиною віч-на-віч допомагає їй розкритися, при цьому я враховувала делікатність теми, підкреслюючи, що ділячись своїм особистісним досвідом респонденти (як самі алкозалежні, так і члени їх родин) допомагають іншим людям вирватися з пасток залежної поведінки.

Моя робота із респондентами ґрунтувалась як на принципах проведення конкретного соціологічного дослідження, так і на засадах

психологічних методик «відстороненого» , або це, як не парадоксально, синонімізується із настановами «активного» слухання. Такий вид взаємодії передбачає вихід інтерв'юера у так звану «мета-позицію». Тобто я не дозволяла собі висловлювати оціночні судження, робити висновки за респондента. Я підлаштовувався до темпів його наративу. Звичайно, мої питання, відповідно до принципів соціологічного опитування, частково повторювались, провокаційні змінювались на нейтральні – головним було зрозуміти можливість корекції алкозалежної форми девіантної поведінки.

Вважається, що за допомогою телефонного зв'язку, мережі Інтернет проводяться опитування, а інтерв'ю передбачає спілкування *facetoface*, але, наразі, ситуація із світовою пандемією коронавірусу внесла свої корективи і до цього. У процесі глибинного інтерв'ю, які проводила я, використовувалась платформа Zoom.

Якщо розрізняти за метою моє інтерв'ю від інших, то воно є справді дослідницьким (*Surveyinterview*), на відміну від *Exploratory* (розвідувальне) *interview* та *Pilot* (пілотне) *interview*, оскільки налаштоване на збір інформації саме про поведінку алкозалежних осіб та про те сімейне середовище, яке є конкретним контекстом у виникненні девіацій поведінки алкозалежної людини, і інтеграція релігійних структур до якого формує простір утримання від зловживання, мотиви до того, аби ремісія була стійкою.

Водночас, набуті під час його проведення дані, можуть стати у пригоді при подальшому вивченню трансформацій суспільної та індивідуальної свідомості під впливом релігійних чинників, зокрема. За формою моє інтерв'ю на початку розгорталося як напівструктуроване, оскільки питання щодо кількості і якості втручань представників релігійних організацій, а також питання про необхідність контролю та самоконтролю, про важливість оточення – ці три засадничі питання я ставила як самим алкозалежним особам, так і членам їх родини. Тобто вони повторювались і окреслювали дослідницьку мапу. Такий спосіб опитування відносять до прямих якісних

методів у конкретних соціологічних дослідженнях. Водночас, комунікативна ситуація, з огляду як на суб'єктивні чинники (психофізіологічний та соціальний профіль респондентів) так і об'єктивні (інтерв'ю відбувалися у мережевому просторі) приводила до того, що взаємодія інтерв'юера та респондента набувала рис інтерв'ю неструктурованого (неформального), тому що заради вірогідної щирої інформації я з більшою увагою ставилась до потреб респондентів. Вони (як самі алкозалежні у стадії стійкої ремісії, так і члени їх родин) мали бажання не стільки відповісти на запитання, скільки виговоритися загалом. Тому доводилося вмикати Zoom знову та знову. Орієнтовний час, що був присвячений спілкуванню із однією особою 80 хвилин, а то – і більше (два включення).

Вже на підготовчому етапі до проведення глибинного інтерв'ю стало зрозумілим, що воно бути має свою специфіку, з огляду на особливості респондентів. При розробці його програми необхідно було враховувати те, що, хоча респонденти, із якими воно проводилося мають щонайменше один рік тверезості, що рахується як стійка ремісія у спільнотах АА та лікарями-наркологами (Шапочка Є.А., Фітькало О.С.), але це все ж люди з певною поведінковою налаштованістю. Говорячи психологічними термінами, усі вони мають зовнішній «локус-контроль», тобто схильні вважати зовнішні обставини вирішальними чинниками у виборі людиною поведінкових стратегій. При тому, що жінки (Олена – 38 років, мешканка Києва, де і народилася; Лариса - 50 років, народилася на Черкащині, живе у Києві останні 25 років) не мають матеріальних проблем, а чоловіки (Леонід – 40 років, у Києві – 10, сам з Кіровограда; Віталій – 25, киянин) живуть у родичів на зйомних квартирах чи (Леонід) у релігійному реабілітаційному Центрі, і витрачають на прожиття не більше як 2,5 тисячі гривень, усі четверо вважають, що їм «просто не пощастило» (з батьками, країною, родичами) і, маючи обмежений досвід у пошуках можливостей для підвищення кваліфікації не прагнуть до його розширення. Троє з чотирьох живуть за рахунок сім'ї, а Леонід працює у релігійному реабілітаційному Центрі «за

їжу» і притулок. Водночас, потрібно зазначити, що усі вони утримуються від спиртного достатньо довгий час, саме виокремлення тих осіб, що знаходяться у стані тривалої (не менше одного року) ремісії і було для мене маркером при виборі респондентів.

Особливостями проведення глибинного інтерв'ю з алкозалежними особами була їх нездатність сфокусуватися на питаннях, їх свідомість (хоча, на мою думку, скоріше – неусвідомлювана) неправдивість. Це з'ясовувалось при опитуванні членів родини, при наведенні побіжних опосередкованих запитань, повторюванні вже пройдених, тощо. Балакучість респондентів також ставала на заваді чіткому слідуванню протоколу. Відтак, проведення інтерв'ю можна позначити як наративні (оповідальні), частково біографічні, але аж ніяк не діалогові чи такі, що мають певний лейтмотив. До останніх можна віднести інтерв'ю з членами родин. Водночас, головна тема, яку я мала на меті висвітлити, а саме - доцільність і характер втручання представників релігійних організацій у коригуючі поведінку алкозалежної особи санкції – при усьому тому, що респонденти були попереджені заздалегідь (питання висилалися адресатам на їх електронну пошту) сприймалася респондентами як лейтмотив із великими труднощами, бо вони таким рахували сам алкоголізм, а ще точніше – увага зосереджувалась на проблемі моменту переходу, від шкідливої звички до хвороби.

Характеристики респондентів.

Маркери для виокремлення, що видавалися мені найбільш суттєвими та значущими були пов'язані із:

1. Безпосередньо із хворобою: а) ситуації та часовий проміжок, при яких можна перекваліфікувати шкідливу звичку у залежність; б) психофізіологічна деструкція як вона сприймається респондентом.
2. Проявами залежності як девіантної поведінки – перехресні дані від членів родини та самої алкозалежної особи.
3. Соціально-комунікативним аспектом вивчення заявленої проблеми

а) родина; б) представники релігійної спільноти. Питання ресоціалізації як ідеологічного відходу від «братів та сестер»

4. Здатністю до самоконтролю і ставленням до контролю.

5. Загальний опис респондента: ім'я, стать, вік, постійне місце перебування (останні 20 років життя), сімейний стан, освіта, фінансове положення, родинні стосунки до захворювання і поточний стан взаємин. Відносини у родині під час хвороби: фінансовий аспект, духовний, поведінкові опції.

При цьому, кожен із чотирьох вимірів дослідницької програми мав підпункти, а саме :

1. Термін утримання від вживання алкоголю повністю а) загальний; б) останній (поточний); в) кількість «зривів», їх тривалість.

2. Прояви залежності як девіантної поведінки: а) аутодеструкція (паління, вживання інших хімічних речовин), нанесення собі фізичної шкоди;

б) конфліктна поведінка нав'язування, або уникання комунікації;

в) ініціювання, або (та) підтримання деструктивних соціальних контактів

3. Соціально-комунікативний вимір поведінкових реакцій:

а) стосунки із членами родини; б) взаємодія із представниками релігійної спільноти.

4. Суб'єктивне ставлення до контролю, виокремлення його форм і агентів (родина, конфесійні контакти, тощо)

При формуванні питань, із якими я зверталася до осіб, що страждають від алкогольної залежності, як і до членів їх родин, я виходила з того, що ці питання мають бути сформульовані у максимально тактовній формі, так, наприклад, з теоретичних джерел мені було відомо, що часто триггером (спусковим гачком), механізмом, який «запускає» процеси алкоголізації, виступає психологічна травма, якою супроводжуються негативні події у житті людини чи (і) її близьких і справитися, змиритися із якою вона не може. Але запитати напругу – «що спричинило ваш алкогольний зрив, запій» було б не продуктивно, як і питання «після чого ви почали пити». Тому, я сформулювала запитання для особи, яка утримувалася від вживання

спиртовмістких речовин наступним чином: Коли ви востаннє відчували справжнє задоволення від випитого?

Окремо були опрацьовані питання для членів родини. Ці запитання також формулювалися таким чином, аби заохотити людину до розмови, що стало б не можливим, якби вона відчула певний звинувачувальний нахил у розмові, не важливо чи були для цього підстави, чи ні. Тому, я починала з питань про шкоду: 1) для здоров'я особи родича (припускаючи його безумовну зацікавленість та здатність до емпатії, співпереживання); 2) для умов проживання та матеріальних обставин, у яких опинилася родина через пияцтво одного з членівсім'ї.

Висловивши співчуття та схвалення дій члена родини, що як дотичний персонаж згодився на інтерв'ю, я переходила до питань, які б допомогли засвідчити наявність або відсутність співзалежності, з'ясувати картину включення релігійних інституцій, релігійних соціальних акторів як джерела контролю і корекції алкозалежної поведінки.

2.2Опитувальник та загальна частина інтерв'ю.

Респонденти:

Кейс 1.Олена. 1)Загальні характеристики. Історія залежності.

Олена, 38 років, киянка, освіта вища, заміжня, має дитину (хлопчик 14 років), освіта вища, матеріально забезпечена, не працює. Термін зловживання – від першого звернення до лікарні – 10 років. Ініціатива належала батькам. Мати стривожилась першою, батько почав вивчати можливості звернення за допомогою до лікарів. Проблему вбачали і продовжують вбачати у неналежному виконанні Оленою материнських обов'язків. Їх побоювання небезпідставні, з огляду на те, що дитина (хлопець – 14 років) має низьку успішність у школі, не відвідує ніяких гуртків, практично не виходить з дому, не спілкується із батьками і родичами, віддаючи весь час іграм у

комп'ютері. З'ясувати його ставлення до особливостей поведінки матері, змін на гірше, які спостерігалися раніше та періодів утримання (від 2-х місяців до 1 року - поточна ситуація), як і до самої матері – не вдалося.

2) Ставлення родини до релігії. Конфліктна складова.

З боку родичів вдалося провести бесіду – інтерв'ю і із батьком, і із матір'ю-респондентки. Вони ще досить молоді (батько – 61 рік, інженер, військовий, працює і зараз, мати – 58 років, бібліотекар). Люди «атеїсти автоматом», як сказав батько. За часів Союзу, підкреслює батько – пияцтво жінки було виключенням з правил, тому він і гадки не мав, що дочка, якій «дали усе», стане зловживати алкоголем.

Батьки мали великі сподівання на вихід дочки з платної клініки, де вона була на дезінтоксикаційній терапії, а також отримувала психологічну допомогу впродовж 1 місяця. Після лікування не пила 3 дні. Приголомшені батьки звернулися до представників нетрадиційної медицини. Сім'я не з віруючих. Доправити до зібрання анонімних алкоголіків не вдалося. За порадою знайомих звернулися до священника. Спочатку силою утримували дочку на церковних службах. Після двох тижнів перебування на вранішніх та вечірніх службах, Олена сповідалася і вирішила знову звернутися до медикаментозної терапії, уже у форматі «підшитися». До церкви продовжувала і продовжує ходити. «Зриви» відбувалися двічі. Були пов'язані із тим, що : 1) тяжко заслабувала на грип і два тижні не ходила до церкви; 2) Батюшку перевели до іншої парафії. Батьки ледь не вперше виявили солідарність із чоловіком щодо того, що «і Церква не допомагає», але продовжують її відвозити на служби, коли вона не може (фізично слаба) дістатися туди самотійно. Загальне ставлення: «Не п'є і добре».

Чоловік сам вживає помірно (до 300 г кріпких напоїв на тиждень, іноді – пиво), до зловживань дружини і раніше ставився байдуже, бо «вона просто спить, не галасує, по подругам не швендяє, грошей не витрачає». Відтак, алкоголь зберігається у відкритому доступі, навіть зараз, поповнюється тим

же чоловіком. Він і до церкви, і до родини ставиться прохолодно, бо «потрібно гроші заробляти, а все інше – дурня».

3) Поточна ситуація. Релігійна допомога. Ремісія. Соціальна реабілітація.

Маємо картину особистісної залежності як психологічної несвободи, що прийшла на зміну алкогольній залежності. Оскільки остання носила комплексний характер (як психологічний, так і хіміко-фізіологічний) і призвела до серйозних проблем із здоров'ям (цироз печінки), то переваги просто психологічної залежності – очевидні. Амбівалентність впливу знаходить своє вираження у тому, що цікавості ані до чоловіка, ані до дитини, батьків, друзів, як і бажання працювати, Олена не виявляє. Її байдужість не притаманна їй тільки у відношенні до церковних справ, а точніше – вона активна у персональній комунікації із священником, котрого сприймає як «єдино справжню зацікавлену у ній людину», чия участь регламентована і гарантована «начальством зверху», Богом, який сам любить Олену безкорисливо

Висновки та коментарі до кейсу 1.

З проведених глибинних інтерв'ю та опрацювання даних із опертям на теоретико-методологічні засади феноменологічної соціології, розуміючої соціології, з їх настановами щодо поваги до суб'єктивних почуттів особи, прагненням висвітлити явища соціального, через їх сприйняття та представлення у внутрішньому світі людини (Е.Гуссерль, А.Шюц); ідеально-типовим характером раціоналізації (М.Вебер), можемо зробити висновок, що ресоціалізації Олени, в усякому випадку, у загальноприйнятому форматі секуляризованого суспільства не відбулося. Родина (батьки) реагують реактивно (а не упереджувально), аналітикою щодо першопричин пияцтва доньки не переймаються. Навіть якщо сподіватися на довічне утримання Олени від алкоголю, від прояву девіацій у їх соціально-деструктивній, демонстративній формі, вважати її спосіб життя нормальним, у сенсі творчим, активно гуманістичним щодо громадянської позиції – складно. Але за якими ознаками ми могли б назвати її не нейротиповою – невідомо. З

високою вірогідністю можна прогнозувати проблемність соціалізації сина (онука), але його «виховання» може становити зміст життєдіяльності, забезпечуючи компенсаторну активність батьків, які «дочку вже упустили». Релігійні інституції відіграють у житті Олени та її родини функцію знеболення, не лікуючи алкозалежність як соціальну хворобу у її витоках та контекстах.

Кейс 2. Лариса.

1) Загальні характеристики. Історія залежності.

Лариса, 50 років киянка, освіта вища, вдова, син дорослий (28 років), останні 3 роки мешкає у Німеччині. З матір'ю син контакту не має, наскільки Ларису це турбує насправді - з'ясувати не вдалося. Матеріально забезпечена, не працює. Термін зловживання – від першого звернення до лікарні – 5 років. Ініціатива належала брату. Шкідлива звичка, на яку вказували син та брат, прогресувала останні 15 років, виявляла себе у тому, що будь-яке спілкування супроводжувалося вживанням вина, ініціатором практично завжди була Лариса. Сама жінка себе алкоголічкою не вважає, хоча при наявності спиртовмістких напоїв утримати себе у прийнятних рамках не здатна. Випиває все аж до втрати свідомості.

2) Поточна ситуація. Релігійна допомога. Ремісія. Соціальна реабілітація.

У стані делірію підписала документи на майно (квартира, машина) і втратила їх. Для неї важливою є ставлення брата, потенційно – сина, хоча їх точку зору вона вважає хибною. До самоконтролю не привчена, взагалі до ідеї контролю ставиться вкрай негативно. Живе у своєму досить великому (200 м²) приміському будинку, (який був побудований чоловіком, що вмер) разом із трьома жінками і двома чоловіками (усі не є її родичами) – віруючими християнами (конфесія визначається складно, релігійні відправи відбуваються вдома, читають Біблію разом, іноді запрошують подорожніх без певного роду занять та місця проживання). Спиртне, за власними ствердженнями не вживає «вже не пам'ятаю скільки». Брат свідчить, що

після судових справ та ізоляції Лариси у будинку пройшло два роки. «Якби пила – я б вже дізнався».

3) Ставлення респондента і родини до релігії. Конфліктна складова. Слушно зауважити, що за даними опитувань Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова щодо конфесійної визначеності приналежності громадян України, які проводилися наприкінці лютого 2020 року людей, що вважають себе православними, але не асоціюють себе із жодною із офіційно визнаних церков – 27, 6 з соціологічної вибірки. Тверезість тримається (повна) вже два роки. Брат вдячний пожильцям, бо саме вони складають коло спілкування для Лариси і, оскільки самі є алкозалежними (3-є з 5-ти) у минулому, слідкують за відсутністю алкоголю у домі. Побутові питання вирішують самі, потреби мають скромні. Сам брат відносить себе до «агностиків», періодично знайомиться з науково-популярною літературою, дивиться програми на Ю-тубі, головною небезпекою для людини вважає відсутність мети, лінощі і фанатизм. Якщо соціальний контроль (у тому числі і той, що надходить від Церкви) допомагає сформулювати першу, побороти друге і не має ознак третього – він тільки «за». З огляду на експібіціоністські нахили та істероїдний характер Лариси її ставлення до релігії верифікувати дуже складно.

Висновки та коментарі до кейсу 2.

Тут ми можемо побачити, як і у попередньому (Олена) випадку, хронічну екзистенційну кризу. Обидві жінки нещирі, намагаються виглядати або кращими, аніж є насправді, вихваляючись благочинними справами, або винуватять себе у всьому, демонструють смиренність, що вже є суперечливим. Обидві практично не відповідають на поставлені запитання, розповідають власні версії подій, що примусило мене весь час тримати сценарій зустрічі наготові, але потім змиритися із тим, що це буде наративнеінтерв'ю.

Кейс 3. Леонід. 1)Загальні характеристики. Історія залежності.

Леонід - 40 років, у Києві – 10, сам з Кіровограда; освіта – коледж, працював будівельником. Пити почав (не зміг зупинитися, «поки батьки не витягли з хати») після розлучення із дружиною, яка його зрадила, за його словами. Із розмови з батьками - на скайп-зв'язку була мати, за усіма ознаками (повторне спілкування через Zoom) у родині саме вона є лідером (на відміну від сім'ї Олени, респондент 1, де усім заправляє батько) – стає зрозумілим, що дружина не зраджувала, а втомилася від безгрошів'я, (бо Леонід, хоч і працював, але не постійно), та пішла з дитиною до своїх батьків. Надалі наш респондент спілкувався з нею у форматі безплідного конфліктування, сварок, а не розмов. Це обумовлювалось не тільки відсутністю комунікативної компетентності, низькою психологічною культурою, але і тим (і як вважають і сам Леонід, і його батьки, і дружина) тим, що перед візитами він вживав алкогольні напої.

Мав проблеми з поліцією, був затриманий за бешкетування у нетверезому стані. Потрапив до компанії, де були вже ті, хто «відсидів». Коли стали заохочувати його до участі у пограбуванні магазину, батьки звернулися до сусідів – адвентистів 7-го дня і ті допомогли, через своїх знайомих віруючих, доправити чоловіка у Київ.

2)Поточна ситуація. Релігійна допомога. Ремісія. Соціальна реабілітація.

Тут він отримав притулок у релігійному реабілітаційному центрі, наразі працює у ньому вже другий рік. Живе у віруючих (визначити де знаходиться Центр і як він територіально та організаційно співвіднесений із власне церквою та приватними помешканнями духовних лідерів- не вдалося). Не п'є увесь цей термін. Розмовляє он-лайн ввічливо, спокійно, зрозуміло. Шкодує, що завдав клопоту батькам і близьким. Планує відновити спілкування з дружиною на рівні дружніх стосунків, сумує за дочкою (13 років), дуже переймається тим, аби вона не потрапила до поганого товариства. За його переконанням – не віруючі ризикують і фізичним, і духовним здоров'ям, і складають саме таке товариство. Тому

передає дівчинці гостинці (цукерки, тощо) і книжки, брошури духовного релігійного змісту. На моє зауваження, що дочка може ходити до Церкви, відреагував обуренням – згідно його позиції офіційна Церква (патріархат, особливості віросповідання не вважає за потрібне вирізнявати) корумпована, не має справжньої віри у християнські цінності, а, відтак, і не може слугувати за духовне опертя.

3) Ставлення родини до релігії. Конфліктна складова.

Самі батьки (Батьку – 67 років, мамі - 65) відвідували церкву змалечку, епізодично, переважно на свята (Паска, Трійця, Різдво) разом із старшими родичами (бабусі, дідусі). Потім, впродовж 1990-2010рр, святкували Паску вдома, до церкви не ходили, про Бога згадували лише у побутовому форматі над емоційних викликів. До сусідів – адвентистів 7-го дня ставляться приязно, взагалі перші кілька років після того, як попередні сусіди частково померли, а частково – виїхали і з'явилися нові, ні про релігійність останніх, ні про належність до якоїсь певної конфесії не йшлося. «Головне, аби люди були хороші», каже батько Леоніда. Деяку зацікавленість вони стали виявляти, побачивши, що нові сусіди по суботах не працюють, а «на євреїв не схожі, бо не торгують, а усе в землі довбуться». Розмов про віру не заводили, самі почали відвідувати церкву (найближчу до житла) років 5 тому, на питання про патріархат думки чоловіка й жінки (батька й матері Леоніда) розійшлися. Варто зауважити, що люди толерують духовні цінності одне одного, зосереджуючись на перевагах мирного співіснування. Мати навіть сказала про Леоніда: «хай би і до мечеті пішов, аби не пив». Конфліктна складова є практично відсутньою, оскільки сусіди «своїх правил не нав'язують, а те, що не п'ють, так вони і кави не п'ють». Для самого Леоніда утримання представників церкви адвентистів 7-го дня від вживання будь- яких психоактивних речовин (не тільки алкоголь, але і : чай, кава, енергетики, тощо) стало

«благословенням божим», бо серед його знайомих є ті, хто постраждав від інсульту, якому передувала гіпертонічна хвороба.

Висновки та коментарі до кейсу 3.

Впродовж нашого спілкування я, відповідно до плану інтерв'ю, намагалася з'ясувати обставини, що передували запійному епізоду, не обмежуючись поясненнями (дружина пішла). Виявилось, що постійну роботу у місті (Кіровоград, зараз Кропивницький) знайти важко, за словами Леоніда (щодо кількісних показників я знайшла підтвердження <http://library.kr.ua/oblast2.html>) у електроенергетиці- «усі свої», а ця галузь складає найбільше - 23,3% обласної економіки, харчова промисловість(39%, відповідно) віддає перевагу жінкам (можна менше платити і вони «роботи тримаються, а про екологію, умови праці, дотримання норм – і не нагадують, не всі знають що воно є»), а от виробництво будівельних матеріалів складає лише 6,6%. Варто зазначити, що з кінця лютого 2020 року на Кіровоградщині стартував проект «Велике будівництво», поки що він стосується ремонту лікарень, дитячих садочків та інших важливих елементів соціальної інфраструктури. Як це вплине на збільшення заробітної платні у будівельному секторі – поки що складно стверджувати щось напевне. На мою інформацію Леонід зреагував скептичною посмішкою, сказавши, що, наразі, його це обходить, бо для нього головне – жити у відповідності із божими заповідями і працювати (бо лінощі – це гріх) так, аби це не заважало молитві та молитовному спілкуванню.

Як будівельник з хорошою кваліфікацією Леонід у минулі роки навіть виїжджав на заробітки (у Київ, під час чемпіонату з футболу, а потім, користуючись набутими знайомствами – в ОАЕ, де заробив «пристойно» грошей). Купив одяг родичам, побутову техніку, ще й на машину- престижну іномарку (давня, зі школи, мрія), вистачило. Та надалі - роботи не було, машину побив, ремонтувати коштів – зась, позичене друзям – повернулося не все, сам позичатися не хотів. До

цього пив лише іноді (переважно пиво) у компанії після роботи, у тому ж трудовому колективі – але тільки не на виїзді. Бо як заробітчанину доводилося гарувати (у Києві, включно), та коли «одне на одне накладалося», як сказали б психологи – «стрес перейшов у дистрес» (В.Роменець, Л.Наугольник), Леонід «перейшов межу». Алкоголь став вживатися як засіб «забутися». Втеча від реальності, ескапізм ледве не набула кримінального забарвлення. І ту адвентисти 7-го дня виступили порятунком. Так вважає наш респондент, його дружина, знайомі, батьки.

Щодо функцій соціального контролю певні – «людину має хтось контролювати», а страх Божий – найбільш прийнятна форма контролю. Ніякої амбівалентності у такому впливі не вбачають.

Кейс 4. Віталій¹) Загальні характеристики. Історія залежності..

Віталій – 25 років, киянин, неодружений (за його словами), освіта вища незакінчена («вилітав» з двох ВНЗ, один з них Університет імені Т.Г.Шевченко). Алкогольна історія – 9 років, починаючи з першої зустрічі з батьками у поліцейській дільниці, звідки вони його і забрали. На контакт зі мною батьки не йшли, зацікавленою особою, що представилась дружиною виступила дівчина, з якою Віталій, наразі, мешкає, і, завдяки чийм зусиллям були забезпечені технічні та організаційні моменти інтерв'ю. Проблему із алкоголем відчув «коли прокинувся у сутінках і не знав, чи то – ранок, чи - вечір». Злякався, переїхав до дівчини, «щоб щось зробила». Та звернулася по допомогу до наркологічних Центрів м. Києва, був у трьох, силоміць ніде не тримали, ставили крапельниці, пригадує, що в одній (а може і у двох) був психолог. «Але він сам зловживав і ліз до нас битися». Наскільки можна цьому вірити – скоріше ні, аніж так.

2) Поточна ситуація. Релігійна допомога. Ремісія. Соціальна реабілітація;

Після стаціонару «тримався» місяць від сили. Гроші закінчилися і дівчина звернулася по допомогу до батьків. Ті відвезли його у

приміський релігійний реабілітаційний Центр, де було мало молитов і багато роботи. Тримали два місяці. Пити було нічого, ні з ким, і не було за що. Почав читати Білію, бо «нічого іншого не було, а Інтернету – і поготів. Батьків зненавидів. Забирала з Центру дівчина. Зараз живе у неї, повністю на утриманні, разом із нею відвідує Свідків Ієгови, особливих розмов з ним там не ведуть, «тобто про все, про життя говорять, але спеціально про алкоголь –ні. Вважає, що це – на краще, бо знімає «внутрішню потребу суперечити». Раніше релігією не цікавився, як і батьки, вважав що це – «для слабаків». Кожного дня дякує Господу за тверезість і просить сил «для нормального життя», тобто – без залежностей. Ремісія триває вже рік, Віталій збирається «вийти на люди», розширити коло комунікацій, піти працювати і вчитися. Батьки поки що віри не ймуть і грошову допомогу передають дівчині. Вони ж сплачують комірне і гроші за квартиру (арендодавцю).

1) Ставлення родини до релігії. Конфліктна складова.

Батьки Віталія (за свідченням дівчини) обіймають «серйозні посади», віруючими ніколи не були, зі зміною соціального устрою стали демонструвати певні навички ритуалу (відвідування Служби за okazією-Свято, приїзд високих віруючих гостей, тощо), тобто ставляться до релігії як до моди, соціального замовлення на мімікрію. Дівчина працює продавчиною, сама з родини невіруючих, коли переїхала до Києва (5 років тому) не мала знайомих, вдячна баптистам –харизматикам за допомогу (безкоштовна ночівля впродовж місяця), почала відвідувати їх зібрання. Злякалася, бо було багато хлопців, що звільнилися після відбуття покарання за скоєні кримінальні злочини (Усі розповідали, що їх врятував Господь, ми співали пісень – але мені було лячно. Серед свідків Ієгови почуваюся впевненіше і спокійніше). Браття та сестри допомагають мені контролювати життя, фінансову його частину, зокрема, що в умовах життя з Віталієм є вкрай важливим. У нас було весілля у зібранні. З ним про це поки що говорити не варто. Він боїться,

що його засміють ровесники, хоча у нашому зібранні, зокрема є і молоді люди. Принаймні – чверть. Звичайно, в-основному дівчата. Родини приходять з дітьми. Сподіваюся і нам Господь дасть.

Висновки та коментарі до кейсу 3.

Хлопець, якщо послуговуватись напрацюваннями клінічної характерології як галузі соціально-психологічного знання (Волков 2004) є інфантилом-ювеналом. Такі завжди потребують опіки з боку дорослих (не обов'язково суттєво старших за віком), водночас обурюючись такою опікою і затівають бунти. Та для успішної соціалізації їм потрібні як авторитети, так і уявлення про свою свободу. При нормальному перебігу соціальних практик вони є креативними працівниками, яких цінують у великих чи середніх (але не малих) наукомістких виробництвах, водночас «приглядаючи» за психоемоційним станом. Для цього у компаніях західного взірця є соціальний департамент, психологічна служба, конфліктологи і медіатори, тощо. В умовах сучасної України суспільні трансформації торкнулися кожного, але люди без певних принципів, життєвої позиції, яка не базується на поєднанні цінностей безпеки і розвитку, матеріальних, як і пост матеріальних (Р.Інглхарт) мають дуже серйозні проблеми із адаптацією, тому їм потрібна комплексна допомога, релігійна складова якої не була б єдиною. Бо саме з таких індивідуумів можуть рекрутуватися релігійні фанатики, терористи. Тут уже визначальним стає фізіологічний чинник та обставини, де, наразі, так багато «Чорних лебедів» (Н.Талеб).

Загальні висновки до 2.1.

Роджер Брубейкер (2016), який виступав у нас (КПІ ім.Ігоря Сікорського, з лекцією : « Мова, релігія та політика відмінностей» у жовтні 2016 року) <http://www.sociology.kpi.ua/uncategorized>) пропонував розглядати співвіднесення мови та релігії з етнічністю та національною державністю. Ця його лекція була присвячена теорії

націоналізму Ернста Гелнера, і про неї я дізналася роком пізніше, коли стала студенткою кафедри соціології ФСП. Далі я прочитала публікацію цієї лекції у соціологічному часописі «Своє» і, попри моє неофітство й неосвіченість, (а може і завдяки ним), мені запам'яталася ідея про необхідність і важливість узгодження відмінностей, і те, що саме мова і релігія є найбільш значущими сферами нашої життєдіяльності, де ці відмінності виявляють себе. Навчаючись далі, я переконалася у важливості міжособистісної комунікації і у тому, що саме система цінностей, як мотивів для практичної діяльності, визначає успішність адаптації людини до різних суспільних перетворень і вирішення особистісних проблем.

Релігія як феномен культури впливає на характер спілкування, і, за винятком проповідництва у військових частинах, чи при військовому стані в суспільстві, релігія виступає проти розповсюдження мови ненависті і ворожнечі (hatespeech). Усі мої респонденти відчували брак спілкування, відвертих та ввічливих, водночас, розмов. Алкоголь робив для них прийнятними різних «співбесідників», та формував коло останніх. За крок від кримінальних справ зупинилися Леонід та Віталій, небезпеки аутоагресії з великими труднощами уникнули Олена та Лариса. Їх алкозалежність є, з одного боку наслідком, відсутності адекватної комунікації з батьками, однолітками, а з іншого, підважує можливості нових знайомств і професійних досягнень. В таких умовах можна лише вітати прояви соціального контролю з боку церковних організацій, користь від такого втручання переважає його проблемність саме як інтервенції, інвазії, як це іменують соціальні психологи та медіатори (Ходжсон, 2012). Не можна не звернути увагу на соціальну складову конфлікту у механізмах адаптації, що виступає як джерело формування алкозалежності та наступних проявів поведінкових девіацій. Тридцять років тому відбувся не просто перехід економіки на ринкові рейки, змінилися дороговкази у житті суспільства, а воно-

складається із родин, конкретних людей. Ми маємо справу із конфліктом цінностей не тільки у межах одного покоління, але і з явищами міжпоколінної агресії, що лише підсилює ситуацію загальної аномії. Ті, хто жив в умовах товарного дефіциту, (як батьки, практично усіх респондентів) вважають, що дати дитині все, це значить: нагодувати, вдіти, взути, купити квартиру й заплатити за освіту. Тобто, під «усе», маються на увазі речі матеріальні або (і) статусні. Диплом (Кейс 1, Олена) , за яким дочка не працювала жодного дня), чоловік, квартиру купили – «усе як у людей», вважають її батьки. Звідси – обурення : «чого їй не вистачало?!). Про те, що у нових умовах життя головним завданням для кожного стає пошук сенсу життя, самопізнання, самореалізація, а для цього – потрібно віднайти референтні саме для тебе, єдиного, особливого та неповторного групи однодумців, колег, співрозмовників, тощо – батьки не здогадуються. Як і про те, що відселяючи «за 101-й кілометр» маргіналів, контролюючи у межах військових частин, спальних районів, які співіснували із виробництвами, де працювали їх пожильці, основну частину населення, влада, опікуючись своїм реноме не «світила» соціальні негаразди. Покоління 50-х, 60-х та 80-х і 90-х по-різному ставляться і до соціального контролю, і до релігії, і до того, що потрібно вважати нормою, а що – відхиленням. Цим можна було б не перейматися, вважаючи, що демократіям притаманна ціннісна розмаїтість, а девіації – це своєрідний соціальний спектакль, як вважає сучасний американський соціолог Говард Беккер (2018), але у країні, наразі усе більше з'являється зброї, а у її громадян – усе менше витримки.

Приклад Леоніда (кейс 3) свідчить нам про те, що світська соціалізація, позбавлена ідеологічно обґрунтованої системи цінностей, може бути достатньою для звичайних умов життєдіяльності, але при загостренні суспільних протиріч, поглиблення нерівності економічної

та соціальної, прискоренні темпів культурних і технологічних змін, бідній державі, що не може (не хоче) сприяти розвитку суспільства та особи – при наявності усіх вищеперерахованих ознак такий формат соціалізації не відповідає потребам адаптації та толерування, забезпеченні участі людини у стабільному саморозвиткові та розвитку країни. Така соціалізація, поза співпрацею усіх дотичних до формування системи цінностей агенцій, інституцій та структур, не здатна стати на перешкоді спрямуванню поведінки людини у напрямках деструктивної девіантності.

2.3 Аналіз та інтерпретація отриманих результатів дослідження.

Проведені глибинні інтерв'ю мали на меті наступне: 1) з'ясувати умови та контексти переходу одного з елементів ритуальної поведінки особи у соціумі (мались на увазі наші сучасники, від 1960 по 2005 роки народження), а саме прийнятність «чаркування» у звичку згубну, шкідливу, таку, що робить людину залежною від прийняття спиртного; 2) показати ставлення самої особи, а також її близьких, членів родини до алкозалежності; 3) виокремити вплив релігійних організацій у попередження проявів девіантної поведінки, що сформувалася під впливом алкозалежності; 4) проаналізувати конфліктність інтенцій, амбівалентний характер впливу інституту релігії у здійсненні соціального контролю за девіантною поведінкою в родинах алкозалежних.

Соціальний контроль, можливості його запровадження та ефективність здійснення залежать від тих базисних характеристик у профілі об'єкту впливу, що визначають спроможність цього об'єкту до сприйняття та відповіді на різні види та форми застосування до нього якихось санкцій. Адже сам об'єкт може не визнавати контролю, бо не визнає повноважень, які надані, або які асоційовані, з контролюючою інстанцією. Які б погрози не надходили з такої інстанції, які б заохочення не анонсувались,- вони будуть

ігноруватися об'єктом впливу. навіть, на його можливості в цілому. Це особливо стосується соціальних (культурних, економічних, ідеологічних) утворень, суспільних процесів та інституцій, до яких належить і феноменологія родинного життя.

Проведені глибинні інтерв'ю окреслили програмні пункти у необхідності протидії девіантній поведінці алкозалежних осіб. Усі питання переходу від шкідливої звички до залежності зосереджувалися навколо «прогалин» у системі цінностей особистості та її оточення. Вже наслідком цього виступала вразливість фізіології до хімічних сполук алкоголю. У лікарняній практиці присутній термін «психосоматика», («психо» - душа, «сома» - тіло) який показує нам, що коли страждає душа, починає хворіти тіло. «Багато вчених і представників офіційної медицини вірять, що 80% усіх хвороб - насправді психосоматичні. Виходить, що наше самопочуття залежить від наших думок, настрою, вміння знаходити і бачити позитив, красу і насолоджуватись всім цим. Стан здоров'я пов'язаний із вмінням бути щасливим, від характеру, ставленням до успіхів та невдач на роботі, побутових негараздів». (Ріщук, 2018) Але необхідно завважити, що налаштованість на позитив може бути результатом здорового способу життя, а може – результатом прийнятої дози алкоголю, що спочатку не є критично шкідливою. Тому, на мою думку, потрібно йти далі, до витоків принципів соціалізації і світоглядних засад. У кожного з моїх респондентів був відсутнім інтерес до праці як способу самовираження, самопізнання, творчості, як форми соціального самоствердження. І це – не може не бути пов'язано із їх вихованням. Тому, вже під час проведення глибинних інтерв'ю, я додала запитання, яке ставила і родичам алкозалежних, і самим особам, що мали такі поведінкові девіації. Я цікавилася тим, чи доводилося їм важко працювати, який вид діяльності їм був більше до вподоби, чим би вони хотіли займатися надалі. Для того, аби комунікація відбувалася оптимальним чином, я формулювала питання ухиляючись від будь-яких оціночних суджень, спрямовуючи їх більш у біографічний вимір. Я також

виокремлювала специфіку занять родичів, що погодилися на інтерв'ю та самих алкозалежних.

Адже суттєвою особливістю мого дослідження виступало те, що тільки за умов перехресного отримання інформації, не тільки від алкозалежних осіб, але і від родичів, які активно і на практиці приймали участь у лікуванні та одужанні девіантів, можна було скласти цілісну картину.

Повертаючись до причин формування питної поведінки як девіантної, необхідно зосередитись на тому, як у сім'ї розглядалися, потрактовувалися базові цінності людського життя, зокрема праця, відношення до якої є стрижнем характеру особи. Для цього плідним буде використання того теоретико-методологічного потенціалу, який містить праця М. Вебера «Протестантська етика та дух капіталізму». Довгий час повсякденна праця сприймалася людьми як кара (*negotium*), викликала у них страх більший за задоволення і підвищувала загальну тривожність. Тільки у дозвіллі ченця можна було знайти спокій (*otium*), відпочити споглядаючи Господа як єдину справжню, варту уваги реальність. Вебер вказує на різницю між західними традиціями святенництва як переважно раціонально обґрунтованими практиками з їх прагненнями до самоконтролю і східними, орієнтованими більш на аскезу як емоційну форму відповіді на виклик. Мала місце (а у історичному вимірі - підсилювалася, впродовж останнього сторіччя особливо, аж до початку століття поточного) певна дихотомія між Церквою як офіційною інституцією та релігійними об'єднаннями. Якщо інституціоналізована релігійність наголошувала на важливості церковних таїнств, то, так звана, народна релігійність західного суспільства, просякнутого горизонтальними соціальними зв'язками, була налаштована на обмін релігійним досвідом задля оптимізації можливостей індивідуального благочестя, у чому ми, з одного боку, можемо прослідкувати розвиток культури індивідуалізму (від середньовічної корпоративності), а, з іншого, спираючись на універсальні якості (потреби) людини доби модерну, зорієнтуватися у тій допомозі – духовній, організаційній, матеріальній, що її

можуть надати людині і у повсякденному житті, і, особливо у кризових ситуаціях, різні братства, секти (школи), об'єднання. Останні, з огляду на комплексний характер спілкування у них і впливу як на неофітів, так і на прибічників із стажем, представляють собою втілення амбівалентності, двоїстого характеру соціального контролю, що здійснюється не тільки через зараження і навіювання одномоментне і персональне (як у Церкві під час служби, наприклад), а і через постійний груповий вплив, який може не тільки допомагати людині звільнитися від алкозалежності, але і ввести її у нову залежність – відповідно до цілей групи.

Зв'язок між релігійною концепцією і працею у форматі заклику до хазяйнування ще відсутній, згідно М.Вебера, у показовій праці «*Della famiglia*» Л.Б.Альберти («Про керування родиною»), з приводу якої М.Вебер сперечався із В. Зомбартом. Модель поведінки аристократа, для якого існують лише «високі заняття» гуманітарних студій та мистецтва, виявилася кризовою (на той час) для можливостей розвитку суспільства на загал. Перфекціонізм стоїть на заваді адаптивним можливостям індивідуума і може спровокувати його на поведінкові девіації, сприяти формуванню алкогольної залежності, включно. Набагато конструктивнішою виглядає позиція реформаторів, які гуманістичному ідеалу людини з вільною совістю і волею (немає почуття міри) протиставляють уявлення про наслідування Христа - модель виживання природної людини (протиборство природного і морального початків у людини повинно привести до приросту християнських чеснот); ця боротьба (за упевненнями Кальвіна) йде все життя.

Проведені глибинні інтерв'ю дозволили виокремити особливості девіантної поведінки в родинах алкозалежних. Сама алкогольна залежність як форма соціальної девіації має фізіологічний вимір, оскільки є пов'язаною із вбудовою хімічних сполук до функціонування нервової системи індивідуума і робить його не спроможним до свободи відповідального вибору. Пити чи ні – таке питання не стоїть перед алкозалежною особою,

тому такий стан визначається як хвороба. Погані звички все ж контролюються свідомістю, від них можна позбутися. Пристрасть до алкоголю перебороти складніше через отруєння організму. Біля 10% людей, що вживають алкоголь, стають алкоголіками. Водночас, необхідно зауважити, що до того, як алкозалежність набуде ознак хвороби, вона роками (від 5-ти до 10-ти у середньому) розвивається у формі шкідливої звички у людини як члена суспільства, члена сім'ї, що є самою головною формою функціонування малої групи. Родинні звичаї відмічати свята зі спиртовмісткими напоями широко розповсюджені практично у всіх країнах, за винятком ісламістських. Важливо відмітити той факт, що поки релігійними інституціями, суспільною думкою (що має цілісний характер за умови наявності значущого релігійного (ідеологічного) впливу) контролюються форми і формати вживання алкоголю, його небезпека перетворитися із поганої звички на хворобу менша, аніж при явищах суспільної аномії.

Інформація, що була отримана у результаті проведення глибинних інтерв'ю допомогла визнати той факт, що для того, аби розкрити сутність девіантної поведінки у родинах алкозалежних, нам потрібно виокремити суттєві характеристики самої алкогольної залежності і як хвороби, і як форми соціальної девіації. Ми переконалися, що саме родина є особливим місцем комплексної соціалізації, де особі передаються у різних формах ритуалів повсякдення і свят, вербальними та невербальними засобами впливу настанови щодо правильного (нормального, в уявленні родини) життя та того, що порушенням, збоченням і повинно каратися. Причому місцем запровадження санкцій, те, якими вони будуть (від позбавлення самих спиртовмістких напоїв – до домашнього арешту, ізоляції, позбавлення інформації, спілкування, улюблених страв, тощо), терміну дії цих санкцій само призначається сімейна рада, але найчастіше - лідер сім'ї. Це не обов'язково старший родич – у сучасних умовах це може бути найбільш фінансово спроможний член сім'ї, або найбільш відповідальний, або із вираженими лідерськими якостями. Усі ці риси характеру та соціальні

показники можуть належати різним людям. Наприклад, найбільші заробітки у молодшого сина, мати розпоряджається соціальним простором і часом (місцезнаходження речей, розпорядок денний, зв'язок із іншими родичами). Батько, (якщо він є) сам «перекидає чарку», але «знає міру» і обурюється дочкою (жінка пити не повинна) чи іншим сином, членом родини, який не «вміє пити». Це сприяє поглибленню внутрішньої сімейної конфліктності і саме по собі може бути причиною зловживання алкоголем.

Проблема родини із алкозалежними членами сім'ї, це загострення звичайних сімейних негараздів через невміння налагодити відповідальну комунікацію, через різне (аж до протистояння) бачення цієї відповідальності. Недовіра, сварки, відсутність шанобливого, чи хоча б просто ввічливого ставлення людей у родині одне до одного, сприймаються людиною ще гостріше, ніж соціальна несправедливість на загал, адже саме дім, рідний дім асоціюється у нас із захистом, підтримкою. Загальним висновком є те, що родина може як ініціювати алкозалежність, так і підтримувати її (свідомо чи не усвідомлюючи, наслідки власної психологічної некомпетентності), а може і допомагати людині побороти залежність.

Відповіді респондентів показали нам (а, також, є підстави сподіватися, що і їм самим, як і членам родини, що приймали участь у інтерв'ю, те, що хворий на алкоголізм, внаслідок зловживання рано чи пізнопотрапляє в таку життєву ситуацію, яка є важкою і для людини, що тримається у рамках соціальної та психологічної норми, а для особи хворої стає абсолютно незборимим - члени родини у відчаї, що не можуть допомогти, звертаються до правоохоронних органів, це ще сильніше загострює конфлікти з сім'єю, близькими людьми, але справитися з цим без втручання сторонніх осіб така людина не в змозі - в тому числі, через розбалансування розумової діяльності і порушення функціонування мозку, що характеризується в цілому як зривадаптації. Недолік адаптаційних механізмів і їх неоптимальний характер функціонування клінічно проявляється як високе психоемоційне напруження, тривожність, депресивність, прояви агресії і аутоагресії.

Назаров О.Ю. (2006) підтверджує, що формування довготривалої ремісії на пряму пов'язано з рівнем адаптаційних здібностей хворого і здатністю вирішувати проблемні ситуації. Міронова Н.В. (2013) проводить паралель між самоактуалізаційними і адаптаційними механізмами у життєдіяльності алкозалежних індивідів.

При проведенні глибинного інтерв'ю виявилась необхідність корекції у питаннях сценарію (доповнення). Вона здійснювалась мною у перервах між Zoom сесіями (останніх, було від трьох до п'яти із родичами та самим алкозалежним). Необхідним виявилось додати запитання: 1) про ставлення до праці (як у родичів, так і алкозалежного респондента); 2) до конфліктних ситуацій (аналогічно). Друге питання було показовим щодо здатності особи протистояти стресам, і логічно слугувало переходом до запитань щодо вживання алкоголю як проблеми.

Висновки до розділу 2.

У практичному дослідженні для мене суттєвим чинником виокремлення алкозалежних респондентів виступали також наступні характеристики: 1) троє з чотирьох мали прояви поведінки антисоціальної спрямованості (необережне поводження із документацією – кейс 2; бешкетування у нетверезому стані – кейси 3,4), але жоден респондент не скоїв карного злочину; 2) ніхто з респондентів не виріс у сім'ї віруючих, звернення до релігії у всіх родичів відбулося після того, як постала проблема алкозалежності (у дочки – кейс -1, сестри- кейс -2, сина - кейс -3, чоловіка кейс - 4, відповідно); 3) прояви релігійної свідомості у кожного з респондентів (за винятком Олени -кейс -1) пов'язані із бажанням зберігати тверезий спосіб життя.

Об'єднуюча сила «слабких зв'язків» (Грановетер, 2009) займає окреме місце у можливостях профілактики девіацій серед алкозалежних через формати залучення у їх діяльність не тільки безпосередньо членів родини,

але і їх знайомих (Кейси 2,3,4), тоді як практики деяких релігійних об'єднань (Кейси 3,4) мають більшу амбівалентність як рису здійснення ними соціального контролю. Їх впливовість корелює і з їх згуртованістю та закритістю, що спираються на сильні зв'язки малих груп.

Підсумовуючи результати другого, практичного розділу дипломної роботи, варто зазначити, що підстави прогнозувати стійку ремісію і соціальну адаптованість найоптимальніші для кейсу 3. У той же час говорити про активну громадянську позицію щодо цього респондента – не доводиться. Можна зробити висновок, що залучення до релігійної діяльності сприяє упередженню проявів девіантної поведінки, утриманню від вживання алкоголю і послабленню соціальних зв'язків за межами релігійної організації

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі ми дослідили взаємозв'язок між проблемною соціалізацією індивідуума, в сучасних умовах постійного переформатування соціальних практик та кризи соціальних інституцій (церкви і релігії, у тому числі), і його схильністю до набуття алкозалежності, як деструктивної форми девіантної поведінки. Ми показали конфліктний характер допомоги, що її можуть надавати релігійні організації, а також афілійовані із ними реабілітаційні центри, оскільки сама релігійна свідомість – головний спосіб трансляції соціального контролю, є суперечливим феноменом як у індивідуальному, так і у груповому, і суспільному житті. Разом із цим, ми не могли не відмітити, що попри конфліктність ресоціалізації алкозалежної особи, стійку ремісію забезпечують саме релігійні організації, які залучають особистість до перебудови усієї системи цінностей та способу життя, відповідно.

За даними нової доповіді ВООЗ, у світі кожен двадцятий випадок смерті був пов'язаний з алкоголем. З 2016 року в результаті зловживання алкоголем померли понад 3 мільйони людей. Понад три чверті цих випадків смерті відбулися серед чоловіків. Понад 5% глобального тягаря захворювань

викликані шкідливим вживанням алкоголю", - повідомляють в ВООЗ. Міжнародні експерти наголошують, що загальний тягар хвороб і травм, спричинених шкідливим вживанням алкоголю, залишається неприпустимо високим, особливо в Європейському регіоні та регіоні країн Америки. "28% випадків смерті, пов'язаних з алкоголем, відбуваються через травми в результаті дорожньо-транспортних аварій, заподіяння собі шкоди і міжособистісного насильства; 21% - в результаті порушень травлення; 19% - через серцево-судинні захворювання і решта - в результаті інфекційних захворювань, онкологічних захворювань, психічних розладів та інших порушень здоров'я. У світі 237 мільйонів чоловіків і 46 мільйонів жінок страждають на розлади, пов'язані з вживанням алкоголю, причому найбільш високі рівні поширеності припадають на чоловіків і жінок в Європейському регіоні (14,8% і 3,5%) і в регіоні країн Америки (11,5 % і 5,1%). Розлади, пов'язані з вживанням алкоголю, найбільш поширені в країнах з високим рівнем доходу", - наголошують в ВООЗ.

Вивчення релігійної свідомості як особливого феномену потребувало звернення до напрацювань різних представників соціально-гуманітарного дискурсу та вчених, які досліджували (і досліджують, наразі) особливості людської поведінки як соціокультурного, економічного, політичного феномену у всій його суперечливій комплексності. Аксиоматичний, герменевтичний підхід, феноменологічна соціологія (адже те, що сучасні соціологи усе більше звертають увагу саме на звичаєві форми соціальних взаємодій, тільки підтверджує мою гіпотезу щодо вирішального значення вибору поведінкових опцій саме у повсякденних ситуаціях, де екзистенційний вимір є присутнім через постійні ризики сьогодення, глобального та високотехнологічного), динамічний психоаналіз – їх здобутки знадобилися при аналітиці ціннісної сфери життєдіяльності людини. У такому контексті справедливо говорити про аксіологічний вимір соціології девіантної поведінки, яка і була засадничою для нашої роботи.

Ми з'ясували, що релігійна свідомість є основою та результатом діяльності релігійних інституцій, які самі зазнають змін у сучасному світі глобальних зв'язків і конфліктів. До Церкви спрямовані очікування людей як до морального авторитету, гаранту правильності зроблених виборів, транслятора нормативних цінностей, підважених суперечливим характером функціонування сучасних суспільних практик. Але вона сама не є цілісним утворенням, як соціальна інституція, що базується на релігійних (трансцендентних, екзистенційних) потребах людини, вона занурена у внутрішні та зовнішні конфлікти, її представляють об'єднання, які не політкоректно називати сектами, але, якщо врахувати, що «секта» у перекладі означає - школа, то вони такими і є. Відтак, релігійна свідомість стає мозаїчною, розпорошеною, співвіднесеною із кліповим характером сприйняття, відчуттів і мислення наших сучасників, тому її можливості дисциплінувати невротизовану невизначеністю соціальних маркерів людину є обмеженими.

У дипломній роботі показано, що зміни у релігійній свідомості не тотожні її зникненню, як і те, що зниження авторитету у окремих конфесій компенсується збільшенням їх кількості, наразі маємо не тільки православні та греко-католицькі Церкви, але і низку протестантських об'єднань. Причому саме у останніх виділяється сильний вплив спільноти: через регулярні зустрічі, розповсюдження і обговорення літератури, формування спільного кола знайомств, ці фундації здатні здійснювати функції реального соціального контролю за членами й прибічниками, а також їх родинами.

Таким чином, особливість релігійної свідомості як утворення у духовному світі людини та результату діяльності цього духовного світу, корелює із конфліктним характером її впливу як головного засобу упередження проявів девіантної поведінки.

Конфліктний характер соціалізації нашого сучасника пов'язаний із конфліктністю самої системи цінностей, через засвоєння якої здійснюється інтеграція особи до суспільних практик. Родина є місцем і джерелом набуття

практичних навичок і загальних компетенцій. Їх засвоєння відбувається нерозривно із опануванням системи цінностей як самого найближчого оточення, так і суспільно-значущих смислів, що зазнають інтерпретації і оформлення як кінцевих мотивів поведінки знову ж таки – у родині. Алкоголь, у цьому сенсі, є найбільш небезпечним, оскільки його невеликі дози прийнятні з медичної точки зору, він також є легальним у продажу і звичним елементом ритуалів соціальної взаємодії.

Для того, щоб «тримати ситуацію під контролем» не тільки на словах необхідно мати сформовану суб'єктність (що є ознакою соціальної зрілості), самостійність, відповідальність. Відсутність психоемоційної автономії, суб'єктності робить людину дуже чутливою до зовнішнього впливу, зараження та навіювання. Навіть коли вона живе не за сценарієм, а проти нього – вона все одно лишається у його межах (Берн,). Криміналізація у виборі стратегій і тактик поведінки особи викликана, багато у чому, підваженістю соціальних гарантій щодо здійснення нею повсякденних опцій, проблемністю та конфліктністю цінностей як мотивів діяльності. Конфліктом між особистісними значеннями, смислами життєдіяльності родини і цінностями суспільства на загал. Окрім того, суттєву роль відіграє конфліктність між декларованими дороговказами та практичними діями щодо їх імплементації до повсякденних опцій.

Амбівалентність, двоїстість у наслідках втручання релігійних інституцій у життя родин з алкозалежними членами сім'ї є логічним вислідом з внутрішньої суперечливості постання самої релігійної свідомості, що забезпечує духовне живлення цих інституцій. У соціальному просторі ми зустрічаємося не тільки зі спрямуванням до збалансованої взаємодії (теорія когнітивного балансу Ф.Хайдера), але і суперечливість як у сприйнятті нової інформації, так і у обробці тієї, якою вже звикла користуватися особистістю. Напруга когнітивного дисонансу (Л.Фестінгер) ініціює бажання компенсації, і алкоголь, як найбільш приступний, легальний засіб для втішення, для відчуття підтримки у колі начебто друзів, начебто однодумців – стає

звичкою. У англійській мові на рівні сталого визначення навіть існує такий узвичаєний у вжитку вираз «nightcap» (як нічний капелюх, аби вуха не змерзли), тобто те, що заспокоює дорослу людину, як дитині перед нічним відпочинком прийнято давати склянку теплого молока. Щодо дорослого, то зрозуміло, що йдеться про віскі.

Оскільки наш сучасник живе у тій самій плинній, гіпертурбулентній реальності глобальних зв'язків, таких же загроз і могутності технологій, яка перевищує можливості людини їх досягнути, а не тільки користуватись, (адже з точки зору психофізіології наш сучасник мало чим відрізняється від солдата наполеонівських війн, наприклад), невідрефлексованість структурних дисбалансів у функціонуванні суспільних практик та власних потреб і устремлінь веде до дистресу, шкідлива звичка змінюється на алкозалежність. До старих проблем незадовільної дезадаптації додаються нові – з фінансами, роботою, сім'єю. Здатність до передбачення наслідків знижується, способом вирішення конфліктів стають агресивні дії (аж до кримінальних злочинів) та самодеструкція (ауто агресія). До алкоголю можуть додаватися інші психоактивні речовини. Без допомоги лікарів одужання проблематичне. Але для його здійснення необхідно усвідомити усю не ефективність звичного типу пристосування до дійсності і взаємодії із конфліктними ситуаціями. Таке усвідомлення з необхідністю передбачає можливість опертя на моральні авторитети. Ними (через конфліктність взаємин) близькі люди виступають рідко. Потрібна соціальна дистанція у її ментальному форматі аксіологічної мета-позиції, більш високої, у порівнянні із повсякденністю, референтної значущості.

Ефективність соціального контролю завжди є пов'язаною із авторитетністю інституції, яка впроваджує цей контроль, у суспільстві. Головними характеристиками такої інституції є цілісність, цілеспрямованість, а вони, у свою чергу – ґрунтуються на узгодженості системи цінностей, що дозволяє здійснювати послідовну й гнучку політику водночас. Тому релігійні інституції є важливим фактором попередження

девіантних проявів у поведінці алкозалежних осіб, допомогою у розширенні палітри засобів корекції життєдіяльності людини з адикцією, її родинного оточення. Та, з іншого боку, суперечливий характер їх соціального функціонування обумовлює конфліктність допомоги, її амбівалентний характер. Тому так важливо відслідковувати різні аспекти допомоги алкозалежній особі. Тому потрібна комплексна взаємодія із хворим як із повноцінною особистістю у допомозі формування й укріплення її суб'єктних якостей, що стануть на заваді залежностям і девіації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Абельс Х. (2000) *Интеракция, идентичность, презентация. Введение в интерпретативную социологию* СПб. : Алетейя,
- Актуальні тенденції поширення залежності від психоактивних речовин в Україні: щорічний аналітичний огляд. (2006). І.В.Лінський, М.В.Голубчиков, О.І.Мінко та ін. — Харків — вип.3.*
- Белла Р. (1972) *Социология религии* / Р. Белла // Американская социология. Перспективы. Проблемы. Методы ; сокр. пер. с англ. В. В. Воронина, Е. В. Зиньковского. – М. : Прогресс
- Бауман, З. (2005). *Индивидуализированное общество*. Москва: Логос.
- Брубейкер Р. *Мова, релігія та політика відмінностей* Взято з:
<https://svoje.wordpress.com/2016/10/26/%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%80%D1%81->
- Бергер П., Лукман Т. (1967) *Соціальне конструювання реальності. Трактат з соціології знань* Взято з:
<https://mind.ua/books/100-socialne-konstruyivannya-realnosti-traktat-z-sociologiyi-znan>
- Бортнікова О.Г. (2014) *Методологічний конструкт дослідження функціонування релігії в соціумі* (4'2014С.88-98 С.92) Вісник НАДУ
- Бойченко М.М.(2014) *Історичне становлення інституційних засад критичного мислення: ідейний, освітній, правовий та політичний виміри* № 2
 Філософія освіти
- Белікова Ю. В. (2015) *Концептуальні основи управління емоціями* Взято з:
https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2015/01/23-33_no-1_vol-52_2015_UKR.pdf.
- Беккер Гэри С. (2003) *Экономический подход к человеческому поведению. Избранные труды* . Москва ГУ ВШЭ
- Берн Э. (1976) *За пределами игр и сценариев. Теория трансактного анализа*. М.:Пингвин

Blau P. (1986) *Exchange and Power in Social Life*. N.Y.

Беккер, Говард. (2018). *Аутсайдеры: исследования по социологии девиантности*. Москва : Элементарные формы.

Булига І. І. (2014) *Роль християнських конфесій в політичних процесах сучасної України*: Чернівецький національний університет, 2014. – №1(8). – С. 145–149. Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці

Волобуєва С.В. (2013) *Девіантологічні вияви релігійного середовища України: соціально-філософський аналіз*(2(31) с. 28-41) Наукове пізнання: методологія та технологія

Вебер М. (1994) *О некоторых категориях понимающей социологии*. М. : Юрист

Вебер М (2018) *Протестантська етика і дух капіталізму*.: Наш Формат

Валлерстайн І. (2001) *Анализ мировых систем и ситуация в современном мире* Взято из: <http://www.politnauka.org/person/wallerstein.php>

Волков П.В (2004). *Разнообразие человеческих миров. Клиническая характерология*. М. Аграф

Головаха Е. И., Панина Н. В. (1994) *Социальное безумие: история, теория и современная практика*. К., Абрис

Горкуша О., Колодний А., Бучма О. (2013) *Знані постаті українського релігієзнавства радянського часу - Б. Лобовик, В. Танчер, П. Косуха*

Гобсбаум Е. (2001) *Вік екстремізму: Коротка історія XX віку, 1914—1991.* / К.: Вид. дім «Альтернативи»

Грановеттер М. (2009) *Сила слабых связей*, (Т. 10. № 4. С. 31–50)

Экономическая социология Электронный журнал

Гофман, И. (2000). *Представление себя другим в повседневной жизни*. Москва : Канон-Пресс.

Горпинюк В.П. (2008) *Амбівалентність як чинник соціальних девіацій у сімейних взаєминах* Взято з: <http://lib.iitta.gov.ua/3018/1/Horpinuk.pdf>

- Дудар Н.П., Филипович Л.О. (2000) *Нові релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади)*. – К.:Наук. думка
- Доусон К. Г. (2000). *Религия и культура*. СПб. : Алетейя
- Дюркгейм Э. (2003) *Элементарные формы религиозной жизни*. Взято з http://www.etnograf.ru/k_pub/durkgejm/durkgejm_formrel3.php
- Дюркгейм Э. (1966) *Норма и патология* / М. Политиздат..
- Дюркгейм Э. (1994) *Самоубийство: Социологический этюд* / Э. Дюркгейм. – М., Прогресс.
- Дарендорф Р. (1994) *Элементы теории социального конфликта* (№ 5. — С. 142-147). Социологические исследования
- Донченко, Е.; Овчаров, А (1999). *Адаптационный невроз социума как следствие управленческого кризиса* (№ 1. — С. 173-190.) Социология: теория, методы, маркетинг.
- Допомога при адикціях. Взято з : <http://caritas-spes.org/%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B8-%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F%D1%85/>
- Загальноцерковний реабілітаційний Центр 2019 *Духовна допомога* Взято з: <https://www.nazaret.org.ua/>
- Звіт ВООЗ (2018) *Алкоголь забирає понад три мільйона життів на рік* Глобальна доповідь про стан справ у сфері алкоголю і здоров'я 2018 року Взято з : <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2545516-alkogol-zabirae-ponad-tri-miljoni-zittiv-za-rik-vooz.html>
- Епіфаній Предстоятель ПЦУ (2019) *“Сім'я – серце України!”*. Взято з <http://religionpravda.com.ua/2019/06/>
- Журавлев В.Ф. (1996) *Анализ коммуникации в качественном интервью*. (№ 7. Социология)
- Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р. 987-12 // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 25. С. 283.

Інститут когнітивного моделювання (2020) *Дослідження трендів соціально-політичної ситуації* Взято з <https://www.cognitive.com.ua/service/analitika-ta-socziologichni-doslidzhennya/>

Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141 (із змінами, внесеними згідно із Законом № 1401-19 від 30.09.2016 року)

Конфесійна та церковна належність громадян України Релігія Центр Разумкова 03 Лютого 2020 року. Взято з: <http://sau.in.ua/research/konfesijna-ta-czerkovna-nalezhnist-gromadyan-ukrayiny/>

Козловський І.К. (2000) *Духовно-релігійне відродження українського суспільства: реалії сьогодення.* (№ 3. С. 68-79. «Схід-Захід»

Міждисциплінарний історико-культурологічний часопис

Костенко Н., (2001). *Смислова морфологія соціуму* (№ 4, Соціологія: теорія, методи, маркетинг).

Казаков В. (2007) *Сучасна соціологія конфлікту: образ соціальної реальності* С.228-256 Соціологічна теорія: традиції та сучасність К. : Ін-т соціології НАН України

Кузяків О. *Глибинні інтерв'ю, як метод збору інформації у соціологічному дослідженні* Взято з: https://www.slideshare.net/IER_Kyiv/ss-94982341

Козер Л. (2000) *Функції соціального конфлікту.* М.: Ідея-Пресс

Коллінз Р. (2004) *Мікросоціологія релігії: колективні та індивідуальні релігійні практики* (Релігія: між експлуатацією і емансипацією. Спільне.

№8:) Взято з: <https://commons.com.ua/ru/zhurnal-spilne-8/>

Кармазіна М., Шурбована О. (2006) *«Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять* (№ 4. С.10-19.11) Політичний менеджмент

Кальницький Е. А. (2016) *Матеріальні домінантив контексті кризи сучасного суспільства* Взято з: <http://fil.nlu.edu.ua/issue/view/3851>

Кон І. (1999) *Вкус заперетного плода* СПб

- Конт О. (2011) *Общий обзор позитивизма* М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ».
- Котельников Г. А. (2004) *Концептуальные модели взаимодействия светской и религиозной культур* / (№ 5. – С. 121–129. 9.) Социс.
- Котенко Т.Ю. (2014) *Алкоголізм як соціальна проблема/ Scientific Researches And Their Practical Application. Modern State And Ways Of Development*
Взято: <https://www.sworld.com.ua/konfer36/461.pdf>
- Кутырев В.А., (2014) *Человеческое и иное: борьба миров*. М.:Алетейя
- Линтон Р. (1999) *Статус и роль* / К. : Ин,т социологии НАН Украины
- Лякішева А.В. (2012) *Ідеї соціальної дії (поведінки) в теоретичних концепціях М.Вебера, Т.Парсонса, Р.Мертонна (№ 1,с.2016-220)* Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. психолого-педагогічні науки. Вітчизняний і зарубіжний досвід
- Лялина Г.С. (2013) *К. Маркс и Ф. Энгельс об атеизме, религии и церкви*. М.: Книга по Требованию.
- Малахов В.(2008) *Право бути собою*. — Київ: Дух і літера,
- Менделевич В.Д., Зобин М.Л. (2012) *Аддиктивное влечение* МЕДпресс-информ
- Малиновский Б. (1996) *Магия и религия*. М.: Аспект-Пресс
- Мертон Р. (1996) *Явные и латентные функции* М. Изд-во Междунар. ун-та бизнеса и управления
- Мертон, Р. (1966). *Социальная структура и аномия*. Москва : Прогресс.
- Мертон Р., Фiske М., Кендалл П. (1991) *Фокусированное интервью*. М.: Ин-т молодежи
- Мид Дж (2015) *Интернализованные другие и самость*. М.ВШЭ
- Миронова Н.В. (2013) *Психологическая адаптация и самоактуализация у мужчин с алкогольной зависимостью на разных стадиях ремиссии (№3. — С.19-23)* Историческая и социальная образовательная мысль.
- Матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції. (2018)
Оптимізм і песимізм: амбівалентність українського соціуму в духовному і матеріальному вимірах:: Київ. ВНЗ «Національна академія управління»,

Молитися за зцілення від залежності. CREDO. (2020) Взято

з:<https://credo.pro/2020/04/263316>

Назаров О.Ю. (2006) *Типология ресурсов социальной адаптации больных алкоголизмом*. Взято з: [http://www.newsite.chorus-nnsu.ru/pages/e-library/vestnik_soc/99990201_West_soc_2006_1\(5\)/](http://www.newsite.chorus-nnsu.ru/pages/e-library/vestnik_soc/99990201_West_soc_2006_1(5)/)

Парсонс Т. (1996) *Современный взгляд на дюркгеймову теорию религии* М. : Аспект Пресс.

Парсонс Т. (2008) *Социальные системы* Том II. Вып. 1(2) Вопросы социальной теории.

Паращевин М.А, (2006) *Теория секуляризации в европейском научном дискурсе*(№.2, с.90-102) *Социология: теория, методы, маркетинг*.

Программа 12-ти шагов. Взято из:<https://europacenter.org.ua/12steps/>

Ручка А.(2012) *Цінності і смисли як компоненти соціокультурної реальності/* К. : Ін,т соціології НАН України

Решетняк О. М. (2007) *Релігійний простір України: зміна світоглядних орієнтирів від язичництва до християнства* (Вип. № 27–28. – С. 87–90).

Вісн. КНУ ім. Тараса Шевченка. Соціологія, психологія, педагогіка.

Ріщук С. (2018) *Коли хворіє тіло – лікуйте душу*. Взято

з:<http://firtka.if.ua/blog/view/psikhosomatika-koli-khvoriiie-tilo-prichini-shukaite-v-dushi>

Ставлення до окремих церков України і очікування від діяльності православної церкви України: (2020) Прес-релізи та звіти: Взято з :<http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=921&page=1>

Страусс А., Корбин Дж. (2001) *Основы качественного исследования: обоснованная теория, процедуры и техники*. – М.: Эдиториал УРСС.

Смелзер, Н. (1994) *Социология* М. : Феникс.

Симончук Е. В (2018) *«Глибинне інтерв'ю: теорія і технології»*. Взято з:<https://i-soc.com.ua/ua/highschool/master-klas/glibinne-intervyu>

Сорокин П.А.(1993). *Человек и общество в условиях бедствия (фрагменты книги)– (№ 3).*Вопросы социологии.

- Стрижак О.О., *Поняття інституту: основні підходи до визначення суті та змісту*(№ 8/2016 С. 38-44)Економіка та держава
- Соболева Н. (2007) *Соціологія суб'єктивної реальності* Соціологічна теорія: традиції та сучасність С.257-289К. : Ін,т социологии НАН Украины
- ТоффлерЭ (2004) *Метаморфозы власти. Знание, богатство и сила на пороге XXI века.* М.: Гуманитарный базис
- Фромм Э. (2007) *Анатомия человеческой деструктивности.*- АСТ Москва, Хранитель
- Фромм Э. (2016). *Бегство от свободы.* Москва: АСТ, Neoclassic
- Фрейд А. (1993) *Психология Я и защитные механизмы.* М.: Педагогика
- HomansG. (1974) *SocialBehaviorsExchange.* N.Y.
- Ходжсон Дж. (2012) *Ефективне ведення переговорів Нові підходи до творчого мислення та вирішення проблем.* Баланс-груп
- Черновицкий национальный университет им. Ю. Федьковича Алкоголізм не звичка, а хвороба. Взято з:<https://studfile.net/preview/7422611/page:6/>
- Шипунова Т.В., Ковалева А. А. (2011) *Поведение в сфере здоровья в контексте аномического приспособления* (С.343–351) Вестник С.-Петербур. ун-та. Сер.12. Вып.2.
- Шипунова Т. В. (2005) *Социальное исключение, отчуждение, насилие и агрессия как механизмы воспроизводства девиантности* ((Том VIII. № 4 (33). С. 120–136)) Журнал социологии и социальной антропологии. СПб.
- Шпалінський В.В., Помазан К.А.(2002)*Психологія управління*Ранок
- Шапочка Є.А., Фітькало О.С. (2015) *Алкогольна залежність: ремісія та реабілітаційні заходи (огляд літератури)*(№ 2. - С. 110-113. Український науково-медичний молодіжний журнал) Взято з:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unmmj_2015_2_24
- Штаталович О.М(2013)*Сім'я як універсальна біблійна концепція*(Вип. 40(1). - С. 37-51.Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія). – Взято з:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpri_filos_2013_40%281%29__7

Шрейдер Ю.А. (1993) *Метафизика семьи* Взято з:

http://agnuz.info/tl_files/reading_room/shreider/.

Штайнер К.(2004)*Лечение алкоголизма*. — СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК

The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs.(ESPAD).

(2019). Взято з: www.espad.org

World Health Organisation: Global status report on alcohol and health. (2019).

Взято з: https://www.who.int/substance_abuse/en/

Woodworth Robert S. *Dynamics of behavior*, N. Y., 1958